

Ο ιδιαίτερος μνημειακός πλούτος των Κορεστέων Καστοριάς και οι προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής

Αθ. Μπαλασάς, Υποψήφιος Διδάκτωρ Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΑΠΘ, MSc Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού Έργων Υποδομής, Πολιτικός Μηχανικός Δομικών Έργων Τεχνολογικής Εκπαίδευσης

Περίληψη

Στην Ελλάδα και κυρίως στο βορειοελλαδικό χώρο μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα υπήρχαν αρκετά κτίρια τα οποία ήταν δομημένα από ωμόπλινθους. Η κυριαρχία των οπτόπλινθων και του οπλισμένου σκυροδέματος κατέστησε το υλικό αυτό «παρωχημένο». Στις μέρες μας σε αρκετά οικιστικά σύνολα του ελληνικού χώρου απαντώνται ωμοπλινθόκτιστα κτίρια, αλλά το μοναδικό οργανωμένο οικιστικό σύμπλεγμα με κτίρια αποκλειστικά κτισμένα με ωμόπλινθους απαντάται στα Κορέστεια τα οποία βρίσκονται στα όρια των νομών Καστοριάς και Φλώρινας. Η μελέτη της χαρακτηριστικότερης αυτής περιοχής, όσον αφορά τις ωμοπλινθόκτιστες κατασκευές, θα συμβάλει στην κατανόηση και ερμηνεία της παρουσίας των κτισμάτων αυτών στη χώρα μας και στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσουν αυτοί οι ορεινοί οικισμοί. Θεωρώντας τις δημιουργίες αυτές ζωντανή μαρτυρία των κατασκευαστικών μεθόδων, των χωρικών επιλογών και της αντίληψης ενός πολιτισμού, η σημερινή εικόνα εγκατάλειψης αρκετών οικισμών μοιάζει να συμβαδίζει με την απόρριψη του υλικού από το οποίο είναι κτισμένοι. Θα διερευνηθεί το ιστορικό υπόβαθρο της ορεινής και απομονωμένης αυτής περιοχής, η πολεοδομική οργάνωση και τα τυπομορφολογικά χαρακτηριστικά του δομημένου χώρου, ο μνημειακός πλούτος, η σχέση του δομημένου και του φυσικού περιβάλλοντος, τα αίτια της παρακμής και εγκατάλειψης αρκετών από αυτούς και θα εξεταστούν οι δυνατότητες αναβίωσής τους ώστε να στοιχειοθετηθεί ένα πλαίσιο βιώσιμης ανάπτυξής τους.

Η εργασία στοχεύει αφενός στην έρευνα αυτής της ελλιπώς διερευνημένης ορεινής περιοχής και αφετέρου στο να καταδείξει ότι οι κατασκευές αυτές έχουν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και αποτελώντας αξιόλογο κι αυθεντικό δείγμα της ανθρώπινης δημιουργίας κι ανατρέποντας την άποψη ότι είναι ευτελείς. Θα δοθεί προσπάθεια να τεκμηριωθεί η μοναδικότητα του τοπίου των Κορεστέων, ως αντικατοπτρισμός του πολιτισμού τους, ώστε αυτό να συμβάλει στη διαμόρφωση συνθηκών ανάπτυξης.

Πρόκληση αποτελεί η δυνατότητα ανάιρεσης της σημερινής εικόνας εγκατάλειψης και ερημοποίησης ορισμένων οικισμών και το φαινόμενο της «απαξίωσης» των ωμοπλινθόκτιστων κατασκευών στη σημερινή εποχή, στην οποία, όμως, προβάλλονται τρόποι δόμησης με τη χρήση φυσικών υλικών. Η ιδιαιτερότητα του δομημένου πλούτου της περιοχής μπορεί να μετατραπεί σε αιτία προοπτικής για τον τόπο. Θα επιχειρηθεί η ολιστική αντιμετώπιση του κτισμένου περιβάλλοντος των Κορεστέων, δηλαδή θα αναπτυχθούν τα δεδομένα της περιοχής σε μια νέα διαλεκτική μεταξύ χώρου, φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και τοπικής κοινωνίας και με στόχο την παρουσίαση προτάσεων για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του τόπου αυτού. Το πλαίσιο ανάπτυξης αποβλέπει στην επίτευξη αξιοβίωτων συνθηκών τόνωσης των τοπικών κοινοτήτων και θα βασίζεται σε δύο ισότιμους πυλώνες: την τουριστική και πολιτιστική αξιοποίηση και την παραγωγική ανασυγκρότηση της περιοχής με παράλληλη αναδιοργάνωση και ενδυνάμωση του ισχνού υφιστάμενου παραγωγικού δυναμικού μέσω πολυτομεακών δράσεων. Θεμιτή επιδίωξη αποτελεί η προσέλκυση νέων οικονομικά ενεργών ατόμων και υπηρεσιών για την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική αναζωογόνηση με παράλληλη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης σε συνδυασμό με τη διαφύλαξη και ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων.

Ουσιαστικά, θα μελετηθεί, στα πλαίσια της εργασίας αυτής, το αξιόλογο οικιστικό απόθεμα και θα αναδειχθεί η κληρονομιά που διαθέτει ο τόπος (πλούσια αρχιτεκτονικά και πολιτιστικά κοιτάσματα, βουνό, δάσος, κ.α.) ώστε να μετασχηματιστεί σε δύναμη η οποία θα συγκρατήσει τους κατοίκους, θα διαμορφώσει συνθήκες επανακατοίκησης και παραγωγικής ενεργοποίησης και ταυτόχρονα θα ενδυναμώνει την υποτονική σήμερα ελκυστικότητα για τους επισκέπτες. Η πρόταση εδράζεται στην παράλληλη ανάπτυξη του τριτογενούς και πρωτογενούς τομέα με τον καθοριστικό ρόλο ενός διεθνούς διεπιστημονικού ερευνητικού κέντρου.

Εισαγωγή

Τα Κορέστεια είναι ένα σύμπλεγμα οικισμών κτισμένων στον ορεινό όγκο του Βιτσιού όρους και σε απόσταση 25-30 χλμ. περίπου βόρεια της Καστοριάς. Τα περισσότερα ανήκουν στην περιφερειακή ενότητα Καστοριάς και ορισμένα στην αντίστοιχη της Φλώρινας. Οι οικισμοί των Κορεστείων είναι ενταγμένοι σε ένα πλούσιο σε χλωρίδα και πανίδα φυσικό περιβάλλον. Η περιοχή διαθέτει μακραίωνη, σχετικά άγνωστη ιστορία και νεώτερο πολιτισμικό πλούτο που μεταφράζεται σε μοναδικής αρχιτεκτονικής ωμοπλινθόκτιστα κτίρια και ενδιαφέροντες ναούς.

Το υπάρχον κτιριακό απόθεμα βρίσκεται σε διαρκή κίνδυνο κατάρρευσης εξαιτίας της ερήμωσης και της έλλειψης στρατηγικής αποκατάστασης. Σήμερα δεν είναι λίγα τα κτίσματα που έχουν εντελώς καταρρεύσει και άλλα τόσα που βρίσκονται σε κακή κατάσταση λόγω αυξημένης δομικής τρωτότητας. Ένα σχέδιο ανασυγκρότησης θα μπορούσε να μετατραπεί σ' ένα χρήσιμο εργαλείο για εφαρμογή και επανακαθορισμό του μέλλοντος της περιοχής λαμβάνοντας υπόψη ότι αυτή στιγματίζεται από πληθυσμιακή απογύμνωση και απομόνωση. Η επιστημονική ενασχόληση με έναν περιθωριοποιημένο τόπο, ο οποίος παρουσιάζει ενδιαφέροντα πολιτισμικά κοιτάσματα και ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, θα αποδείξει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά μπορούν να γίνουν το έναυσμα αναδιοργάνωσης και προσδιορισμού της σύγχρονης ταυτότητάς του καθώς και αναδιάρθρωσης της πολιτιστικής και παραγωγικής του δομής. Σκοπός είναι η ανάδειξη της μοναδικότητας του τόπου και η εξέταση των αναπτυξιακών προοπτικών του. Το κοινωνικό πρόβλημα της ερημοποίησης και της δραματικής απομείωσης του πληθυσμού, κυρίως του παραγωγικού, μπορεί να αποκτήσει μια νέα ευέλπιδα προοπτική με προτάσεις που έχουν αναπτυξιακό πρόσημο.

Μεθοδολογία

Για τη διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας σημαντικές ήταν οι επισκέψεις και οι επιτόπου εργασίες αποτύπωσης στην περιοχή. Με τη μέθοδο της συνέντευξης από τους κατοίκους συλλέχθηκαν στοιχεία που βοηθούν στην κατανόηση του τρόπου ζωής στους οικισμούς. Η βιβλιογραφική έρευνα για την περιοχή αυτή είναι πενιχρή και με τη μέθοδο swot (strengths, weaknesses, opportunities, threats) επιτυγχάνεται η διερεύνηση πλεονεκτημάτων, δυνατοτήτων, αδυναμιών και απειλών για την περιοχή αποτελώντας ένα πλαίσιο λήψης προτάσεων και αποφάσεων, με σχετική εγγύηση σφαιρικότητας, για την κατανόηση και προοπτική του τόπου αυτού.

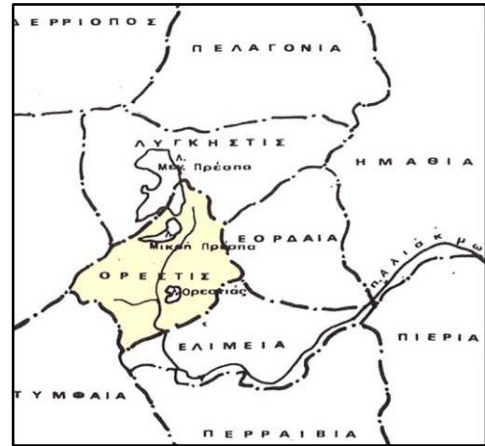
Ιστοριογεωγραφικά στοιχεία της περιοχής των Κορεστείων

Η περιοχή των Κορεστείων κατά την αρχαιότητα εντάσσονταν στην Άνω Μακεδονία¹ η οποία, σύμφωνα με μελετητές, περιελάμβανε την Ελιμιώτιδα, τη Λυγκηστίδα, την Ορεστίδα,

1. Το όνομα της Άνω Μακεδονίας αναφέρει πρώτη φορά ο Ηρόδοτος στις περιγραφές της εισβολής του Ξέρξη στη Θεσσαλία και των περιπλανήσεων του Περδίκκα. Βλ. Μεντεσίδη-Καραμήτρου Γ., «Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία», τόμος Α', Θεσσαλονίκη, 1999, σ. 57.

την Πελαγονία, την Εορδαία, την Τυμφαία, τη Δερρίοπο, την Ατιντανία και τη Δασσαρήτιδα.² Τα Κορέστεια καλύπτουν το βορειοανατολικό όριο της αρχαίας Ορεστίδος (εικόνα 1) η οποία γειτνιάζε με την Λυγκηστίδα που ταυτίζεται με την περιοχή κοντά στις Πρέσπες.³

Η Ορεστίς, Ορεστία ή Ορεστιάς κατείχε το βορειοδυτικότερο μέρος του Αλιάκμονα και

Εικόνα 1 (δεξιά). Η περιοχή της Ορεστίδας στην Άνω Μακεδονία.

Πηγή: <http://www.msorestis.gr/files/istoria.htm> (ημερομηνία επίσκεψης 18/08/2015)

Foto 1 (right). The region of Orestis in Ano Macedonia.

Source: <http://www.msorestis.gr/files/istoria.htm> (visit date 18/08/2015)

έλαβε το όνομά της με γεωγραφικούς όρους εξαιτίας των ορέων που την περιστοιχίζουν, σε αντίθεση με την πεδινή έκταση της Ημαθίας. Ο Στράβων (7, 329.329) αναφέρει: «δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Ἐλιμειαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουον, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν...».⁴ Αλλά και φυλετικά το όνομα αυτό δόθηκε στη χώρα αυτή διότι, κατά τη μυθολογική παράδοση, ο Ορέστης, γιος του Αγαμέμνονα, φεύγοντας μετά το φόνο της μητέρας του Κλυταιμνήστρας, κυνηγημένος από τις Ερινύες μετέβηκε στην Ήπειρο, όπου έμεινε κοντά στα Ακροκεραύνια όρη και άφησε το όνομά του (Ορεστιάς) εκεί. Ο ίδιος ιστορικός γεωγράφος (7, 326) μαρτυρεί: «Λέγεται δὲ τὴν Ὀρεστιάδα κατασχῆν ποτε Ὀρέστης, φεύγων τὸν τῆς μητρὸς φόνον, καὶ καταλιπεῖν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν χώραν, κτίσαι δὲ καὶ πόλιν, καλεῖσθαι δ' αὐτὴν Ἄργος Ὀρεστικόν».⁵ Ο γιος του Ορέστη, Πενθίλος, μαζί με αποικία Αιολέων, ήρθε στη Μακεδονία και στην Ορεστίδα, την οποία ονόμασε έτσι εξαιτίας του πατέρα του.

Κατά τον Θουκυδίδη (2.99.1-3), οι Ορέστες ήταν φύλο της Άνω Μακεδονίας, όπως και τα υπόλοιπα φύλα, τα «ζύμμαχα ... καὶ ὑπήκοα»⁶ με το κράτος των Τημενιδών.⁷

2. Δήμιτσας Γ. Μ., «Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς αρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεότερα βοηθήματα», τεύχος β', ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 68-164.

3. «Ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ μνημονεύει ὁ Θουκ. 99, 2 ὡς ἀνήκοντας εἰς τοὺς «Μακεδόνας», ἤτοι εἰς τὴν «Μακεδονίαν», τοὺς Λυγκηστάς καὶ τοὺς Ἐλιμιώτας (συνυπονοουμένων τῶν Ὀρεστών, ὅθεν προήρχοντο οἱ Ἀργεάδαι) βλ. Κεραμόπουλος Αντ., «Περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιτσας καὶ περὶ τῶν κατὰ τῆς Λυχνιδόν λαῶν», Μακεδονικά, τ. β', (1953): 508. Τα ὅρια τῆς αρχαίας Ορεστίδος ἦταν γνωστά στους κατοίκους ἀκόμη καὶ μέχρι τὸ μακεδονικὸ ἀγῶνα. Βλ. Σιάνος Χ. Λ., «Τὰ Κορέστια στον μακεδονικὸ ἀγῶνα», Αριστοτέλης 91, 1972, σσ. 53-59.

4. Δήμιτσας Γ. Μ., «Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας», ὁ.π. 79, υποσημ. 1.

5. Η Ορεστίς βρισκόταν ἐκατέρωθεν του ποταμοῦ Αλιάκμονα, συνόρευε με τὴν Ἐλιμεία, με τὴν ὁποία ἐξαιτίας ἐλλείψεως φυσικῶν συνόρων καὶ τῆς στενῆς φυλετικῆς σχέσης εἶχε δυσδιάκριτα ὅρια, ἀνατολικά με τὴν Εορδαία με διαχωριστικὸ ὄριο τὸ Βέρμιο ὄρος, με τὴν Ημαθία, ἀπὸ βορρὰ με τὴν Λυγκηστίδα με τὴν ὁποία χωρίζονταν ἀπὸ τὸ ὄρος Βόρα καὶ ἐκ δυσμῶν ἀπὸ τὴν ορεινὴ γραμμὴ του Βοίου καὶ του Γράμμου με τὸν ὁποῖο ορεινὸ ὄγκο χωρίζονταν ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία καὶ τὴ Βόρειο Ἁπειρο. Βλ. Δήμιτσας Γ. Μ., «Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας», ὁ.π. 80-82.

6. «ἐσβαλοῦσιν ἐς τὴν κάτω Μακεδονίαν, ἧς ὁ Περδίκκας ἦρχεν. τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἐλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ζύμμαχα μὲν ἐστί τοῦτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὐτά (Θουκυδίδης 2.99.1-3) ; Ἐπίσης, ὁ Θουκυδίδης (2.80.6) μαρτυρεῖ ὅτι στὴν ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Στράτου τοῦ 429 π.Χ. συμμετείχαν χίλιοι Ορέστες μαζί με Ἁπειρώτες καὶ Μακεδόνες: «Ὀρέσται δὲ χίλιοι, ὧν ἐβασίλευεν Ἀντίοχος, μετὰ Παραναίων ζυνεστρατεύοντο Ὀροίδῳ Ἀντιόχου ἐπιτρέψαντος» βλ. Μεντεσιδῆ-Καραμητρου Γ., «Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογικὴ ἐρευνα καὶ ιστορικὴ τοπογραφία», ὁ.π. 95-96.

7. Δύο ἐκδοχῆς ἀναπτύσσονται γιὰ τοὺς Τημενίδες ἀπὸ τοὺς ιστορικοὺς τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Θεόπομπου που ἀναφέρεται στον Κάρανο καὶ ἡ δεύτερη τοῦ Ἡρόδοτου γιὰ τὸν Περδίκκα. Ὁ Κάρανος θεωρεῖται γενάρχης τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἀδερφός του Φεῖδωνος, τοῦ ἐβδόμου Τημενίδου. Ο C. FR. Hermann στο ἔργο του *Verhandlungen der Altenburger Philologenversammlung*, p. 43 ἀποπειράται μίᾳ ἀλληλουχία μετὰξὺ τῆς ιστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Ἄργου τῆς

Το ορεινό τοπίο και η παρουσία ποταμών και παραποτάμων στην περιοχή, όπως ο Αλιάκμονας, υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την ίδρυση οικισμών. Ταυτόχρονα, το έντονο υδρογραφικό δίκτυο της περιοχής αποτέλεσε αφορμή για επικοινωνία και συγκοινωνία. Έτσι οι Ορέστες ακολουθώντας την κατεύθυνση του ποταμού είχαν τη δυνατότητα να στραφούν προς το Θερμαϊκό κόλπο ερχόμενοι σε επαφή με το κράτος της Ελιμείας (σημερ. Σιάτιστα, Γρεβενά, Σέρβια, Αιανή, κ.α.).⁸ Το έντονο φυσικό ανάγλυφο έδωσε την δυνατότητα δημιουργίας οχυρών εγκαταστάσεων/κάστρων σε δυσπρόσιτα σημεία πριν τον Η΄ αιω. π.Χ.

Ο ομοτ. καθηγ. Ν. Μουτσόπουλος⁹ σε αδημοσίευτη εργασία του αναφέρει για την ύπαρξη πληθώρας οχυρωματικών εγκαταστάσεων στην ευρύτερη περιοχή με σκοπό τον έλεγχο των διαβάσεων και της ασφαλούς κατοίκησης. Επίσης, θεωρεί ότι η Ορεστίδα διέθετε ένα σύνολο οργανωμένων οχυρωμάτων τα οποία πιθανόν να αποτελούσαν καταφύγια για ανθρώπους και ζώα σε περιόδους ληστρικών επιθέσεων.¹⁰ Η διάταξη αυτών μαρτυρεί μια οργανωμένη αμυντική πολιτική με σκοπό τον έλεγχο και την προστασία των προσπελάσεων προς την περιοχή.¹¹ Από την Ορεστίδα αρχαίοι οδικοί άξονες οδηγούσαν στη Δασσαρήτιδα, μέσω Βατοχωρίου, στη Λύγκο (Πρέσπες) από τη διάβαση του Πισοδερίου, μέσω Κλεισούρας

Πελοποννήσου. Το συσχετισμό των Αργεαδών προς το Άργος απέρριψε ο Κ. Ο. Muller και ο Abel (*Geschichte Makedoniens vor Philipp*, p. 99), ο von Gutschmid και ο Born (*Zur makedonischen Geschichte*, p. 8) οι οποίοι θεωρούν ότι η αναφορά για την πατρίδα των Μακεδόνων πρέπει να γίνεται στο Άργος της Ορεστίδος και όχι το Πελοποννησιακό. Ο Unger (Philologus, τομ. XXVIII, σ. 401 κ.ε.) θεωρεί την καταγωγή των Τημενιδών από το Άργος απλή επινόηση και μάλιστα υποστηρίζει ότι η αναφορά του Αππιανού για τους Αργεάδες αφορά το Ορεστικό Άργος. Ο ίδιος θεωρεί τον Κάρανο και τους αδερφούς του, Αέροπο και Γαυάνη, τους τρεις γενάρχες των επιφανέστερων δυναστικών οίκων της Άνω Μακεδονίας. Τέλος, εκλαμβάνει τον Αέροπο ως Βακχιάδη, βασιλιά των Λυγκηστών, τον Γαυάνη Τυρρηνό τον οποίο ταυτίζει με τον Αιάνη, τον αρχαιότερο ηγεμόνα των Ελιμιωτών. Βλ. Κούρτιος Ερνέστος, *Ελληνική ιστορία μεταφρασθείσα εκ της γερμανικής υπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, τομ. 5^{ος}, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήναι, Πελεκάνος, 1900), 25. Επίσης, τονίζεται ότι: «Διά τούτο ή Μακεδονία είνε κυρίως πολιτεία δυναστική και ή ιστορία αυτής ως βασιλείου είνε ιστορία τών βασιλέων αυτής. Οί δε βασιλείς εκείνοι έκαλούντο Τημενίδοι, ήτοι έτίμων ως πρόγονον αυτόν εκείνον τον Τημενον όστις έθεωρείτο ό ιδρυτής τής δυναστείας τών Ηρακλειδών έν τώ πελοποννησιακώ Άργει. Άλλά γινώσκομεν τά κατά τήν ρήξιν τών Ηρακλειδών και τών Δωριέων μαχίμων και κατά τήν εις Τεγέαν φυγήν βασιλέως καλουμένου Φειδωνος. Είνε λοιπόν λίαν πιθανόν, ότι κατά τάς ταραχές εκείνας τινές τών βασιλείου οίκου μετενάστευσαν, έπιζητούντες διά τήν δραστηριότητα αυτών θεατρον καταλληλότερον τοϋ περιεχομένου υπό τών στενών όριών και τών άκτών τής Πελοποννήσου έλθόντα εις τήν Μακεδονίαν. Τό δε όνομα Κάρανος, ως καλεΐται ό μετανάστης, χαρακτηρίζει τό βασιλικόν άξίωμα όπερ κατόρθωσαν νά περιβληθώσιν οί Τημενίδοι έν τή νέα πατρίδι.....ή πρώτη έν Μακεδονία έδρα τών Τημενιδών υπήρξεν ή όμοροϋσα προς τήν Ίλλυρίαν και κειμένη άμέσως προς νότον τής χώρας τών Λυγκηστών. Τής δε ΊΟρεστίδος κυριωτάτη πόλις ήτο τό Άργος, από τούτου δε οί Μακεδόνες Τημενίδοι έκαλοϋντο Άργεάδοι». Βλ. Κούρτιος Ερνέστος, *Ελληνική ιστορία μεταφρασθείσα εκ της γερμανικής υπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, ό.π. 23-26.

8. Ο Αλιάκμονας και οι παραπόταμοί του δημιουργούν πολλές εύφορες κοιλάδες, με σημαντικότερη αυτή της άνω λεκάνης (Ορεστίς), που μαζί με το ανατολικό οροπέδιο του Τειχιού-Βασιλειάδας και το οροπέδιο των Κορεστίων αποτελούν τα μεγάλα τμήματα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων μιας περιοχής. Βλ. Δρακοπούλου Ε., «Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12^{ος}-16^{ος} αιω.) Ιστορία-Τέχνη-Επιγραφές», προλ. Μανόλη Χατζηδάκη, Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα, 1997, σ. 13.

9. Τα στοιχεία αυτά μου δόθηκαν κατά τη διάρκεια δύο συναντήσεων στις 13/10/2010 και 22/02/2011 και για το λόγο αυτό τον ευχαριστώ θερμά.

10. Δεδομένου του πλήθους επιδρομών και καταστροφών από βαρβαρικά φύλα το αμυντικό πρόβλημα της Καστοριάς και της περιοχής αντιμετώπιστηκε επίσης επί Διοκλητιανού με τη δημιουργία οχυρωματικών συστημάτων και κάστρων σε καίρια σημεία με σκοπό την οχύρωση των οικισμών. Η φύλαξη της πόλης επιτυγχάνονταν με τον έλεγχο των ορεινών διαβάσεων καθώς περιστοιχίζεται από ορεινούς όγκους. Η ανάγκη οχύρωσής της οδήγησε στην κατασκευή οχυρωματικών θέσεων και κάστρων σε διάφορα σημεία, όπως στο Λογγά, στην Κλεισούρα, στο Γάβρο Κορεστίων, κ.α. βλ. Σαμσάρης Δ., «Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτ. Μακεδονίας», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 211.

11. Ο καθηγ. Ν. Μουτσόπουλος αναφέρθηκε στην άποψη του Δ. Σαμσάρη ο οποίος θεωρεί ότι η λιμνολεκάνη της Μικρής Πρέσπας ανήκει στην Ορεστίδα, καθώς πολλές διαφωνίες ανακύπτουν από αρκετούς μελετητές για το νότιο όριο της Ορεστίδας. Τα στοιχεία που βασίζει την άποψή του ο Δ. Σαμσάρης ήταν:

- 1) η λιμνολεκάνη αυτή έχει πιο ομαλή πρόσβαση από την Ορεστίδα κι όχι από τη Λυγκηστιδα
- 2) το μακροτοπωνύμιο Κο(υ)ρέστια (Κούρεστος), που πιθανά διέσωσε ανάμνηση της αρχαίας Ορεστίας, αναφέρεται και στην περιοχή της ποταμολεκάνης του Λιβαδοπόταμου, ως τις πηγές του, δηλαδή ως τη στενωπό του Πισοδερίου.
- 3) η αναφορά στον Στράβωνα περί επέκτασης της Ορεστίδας στον άνω ρου του Αλιάκμονα (που εννοεί το σημερινό Λιβαδοπόταμο, παραπόταμο του Αλιάκμονα) και έως τη στενωπό του Πισοδερίου.
- 4) η παρουσία κάστρου που ήλεγχε τη διάβαση του Πισοδερίου και προφανώς φύλαττε τα σύνορα Ορεστίδος-Λυγκηστιδος.

με την Εορδαία με την Αλβανία μέσω Νεστορίου και με τη Μολοσσία μέσω Κόνιτσας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη ενός κάστρου (Καϊλάς ή Γκρατίτσα Γάβρου Κορεστειών) βορειότερα του Δενδροχωρίου και μεταξύ των χωριών Γάβρου και Βατοχωρίου με σημαντική καμπυλοτραπεζοειδή οχυρωματική διάταξη και με τετράγωνο ακρόπυργο.¹²

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αναφορά του κ. Μουτσόπουλου για την ιστορία του Μακροχωρίου¹³ που οργανώθηκε στην όχθη του Λιβαδοπόταμου και τη μεγάλη οργανωμένη οχυρωματική του εγκατάσταση με το σημαντικό μεταλλευτικό κέντρο των Ορεστών. Ο ίδιος παρατήρησε ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κάστρων της Ορεστίδας ήταν η απουσία νερού, πύργων και η έλλειψη ενισχύσεων των τειχών. Οι οχυρωματικές εγκαταστάσεις της περιοχής αυτής χωροθετήθηκαν σε δυσπρόσιτα μέρη μεγάλου υψομέτρου για την επίτευξη αποτελεσματικότερου ελέγχου, γεγονός που δηλώνει τη σπουδαιότητα της περιοχής κατά την αρχαιότητα.

Τη βυζαντινή εποχή η περιοχή ανήκει στον καζά της Καστορίας. Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο και την τουρκοκρατία υπάρχουν ορισμένες αναφορές για οικισμούς στην περιοχή, όπως το Κονομπλάτι, την Τσερνόλ(β)ιστα, την Ποζντίβιτσα και την Τύρσια.¹⁴ Μικροί οικισμοί στην ευρύτερη περιοχή της Καστορίας που εξακολουθούν να υφίστανται από τον 14^ο ως και τον 19^ο-20^ο αιω., δίχως να είναι γνωστό το μέγεθος και η σπουδαιότητά τους, είναι η Τσερνόλιστα και το Ντρενοβένι.¹⁵

Δεν υπάρχουν μαρτυρίες γνωστών ξένων περιηγητών,¹⁶ πλην του Brancoff,¹⁷ για τα χωριά των Κορεστειών, ενώ σημαντικές πληροφορίες μας δίνει ο Νικ. Σχινιάς¹⁸ και ο Ζώτος

12. Κεραμόπουλος Α., «Ανασκαφαι και έρευναι εν τη Ἄνω Μακεδονία», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1932, 94. Ο καθηγ. Ν. Μουτσόπουλος θεωρεί ότι η δομή του τειχους του Καϊλά του Γάβρου έχει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά δομής της ιουστινιάνειας περιόδου, αλλά υποθέτει ότι στη θέση αυτή πρέπει να υπήρχε και αρχαία οχύρωση κάνοντας αναφορά στην εύρεση νομίσματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και οστράκων ρωμαϊκών αγγείων από τον Αντ. Κεραμόπουλο στην ευρύτερη περιοχή.

13. Ένας τοπικός μύθος κάνει λόγο για την εύρεση νερού από ένα άλογο το οποίο έσκαβε με τις οπλές του, διότι οι κάτοικοι το διατηρούσαν σε πολυήμερη δίψα, και κατέστρεψε τον αγωγό ύδρευσης (το κιούγκι) του οικισμού. Το κάστρο του Μακροχωρίου βρίσκεται 4 χλμ. δυτικά του χωριού. Επίσης, ο ίδιος καθηγητής αναφέρει το θρύλο της χρυσής πλάκας (Ζλάτα πλότσα) του κάστρου αυτού που συνδυάζεται με την ύπαρξη χαμένου θησαυρού, κρυμμένου μετά από πολιορκία, ο οποίος θα αποκαλυφθεί στο σημείο όπου βγαίνει η πρώτη ακτίνα του ήλιου. Άλλη μια εκδοχή για την ονομασία του Μακροχωρίου (Κονομπλατίου) αναφέρει ότι η ονομασία έλκει την καταγωγή της από την ιστορία ενός αλόγου που γέρασε και οι κάτοικοι το άφησαν στον τόπο αυτό να πεθάνει, αλλά με την παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος διαπίστωσαν ότι επανήλθε η υγεία του (κοπο: άλογο, premlade: ξανανοιώνω). Το χωριό είναι ντυμένο με μύθους και θρύλους για την ύπαρξη νεράιδων και μαγισσών, κάτι που συμβαίνει και σε γειτονικά χωριά της περιοχής και όχι μόνο. Βλ. Μουτσόπουλος Ν., «Οι «μαϊστρες» της Μακεδονίας και της Θράκης», *πρακτικά ΣΤ΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 7-10 Μαΐου 1989, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1991, σσ. 293-322.

14. Οι οικισμοί αυτοί αναφέρονται σε οθωμανικό κατάστιχο του 15^{ου} αιω. (Tahrir Defterteri), προερχόμενο από τα αρχεία Basbakanlık arsivni της Κων/πολης, ενώ ο οικισμός Τσερνόλ(β)ιστα σε άλλο κατάστιχο του 1528 για το καζά των Σερβίων. Στην πρόθεση 421 της Μονής Μετεώρων του 1592-93 του 19^{ου} αιω. καταγράφηκε ο οικισμός Κονομπλάτι με εννέα ονόματα αφιερωτών (1592-93). Επίσης, σε έγγραφο του τουρκικού ιεροδικείου Μοναστηρίου του β΄ μισού του 17^{ου} αιω. μνημονεύεται μεταξύ άλλων ο οικισμός Ποζντίβιτσα το έτος 1682. Βλ. Τσότσος Γ., *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας. Το οικιστικό δίκτυο. 14^{ος}-17^{ος} αιω.*, Αφοι Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2012, σσ. 115, 148, 328.

15. Στο οθωμανικό κατάστιχο «Ντεφτέρι Ν.649» του τελευταίου μισού του 15ου αιω. στο Τμήμα Ανατολικών Σπουδών της Εθνικής Βιβλιοθήκης Σόφιας αναφέρονται δυτικομακεδονικοί οικισμοί κι ανάμεσά τους το Τάρσκο (Τύρσια ή σημερ. Τρίβουνο Φλώρινας) στο Ναχιγιά Χούρπηστε (τιμάριο του Αρναούτ Ισχάκ) και το Ζέλοβο (σημερ. Ανταρτικό). Στη σελίδα 460 του Turski Doumenti II (1973) αναφέρεται η Τσερνοβιστε (Τσερνόλιστα ή Τσερνόβιστα, σημερ. Μαυρόκαμπος) με 43 εστίες τιμαρίων, ο οποίος ανήκει στο (1568) ναχιγιέ Σισανίου. Βλ. Τσότσος Γ., *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας. Το οικιστικό δίκτυο. 14^{ος}-17^{ος} αιω.*, ό.π. σσ. 115, 123, 140.

16. Το 1815 ο Γάλλος περιηγητής Πουκεβίλ, ο οποίος ήταν πρόξενος στα Γιάννενα, πρωτεύουσα του Αλή Πασά, προερχόμενος από την Καστοριά έφθασε δια Βαγωρίου-Νερέτης ως τον Μαχαλά, δίχως όμως να τολμήσει να μπει στη Φλώρινα, η οποία την εποχή εκείνη μαστιζόταν από πανούκλα. Σημαντηράς Ι. Γεώργιος, «Φλώρινα. Η ονομασία της δια μέσου των αιώνων εκ των κειμένων», εκδ. εφημ. «Φωνή της Φλωρίνης», Φλώρινα, 1964, σσ. 27-28. Επίσης, για τα χωριά που επισκέφτηκε ο Πουκεβίλ. Βλ. Δημητριάδης Β., «Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1973, σσ. 161-184.

17. Ο Brancoff δίνει στοιχεία για το χριστιανικό πληθυσμό της τουρκοκρατούμενης Μακεδονίας κατά γλώσσα και κατά δόγμα. Ο ίδιος ήταν στέλεχος της Εξαρχίας και χαρακτηρίζει τους Μακεδόνες ως Βούλγαρους. Το 1905 αναφέρει τον αριθμό των εξαρχικών Βούλγαρων, των Ελλήνων, των Αλβανών και των τσιγγάνων στο Γαβρέσι, στην Άνω Δρενοβένη, στο Ζέλοβο, στο Κονομπλάτι, στην Οστιμα, στη Ρούλια, στη Στάτιτσα, στο Τύρνοβο, στην Τούρια. Βλ. Brancoff D., «La

Μολοσσός.¹⁹ Ο πρώτος καταγράφει τις χρονικές αποστάσεις και δίνει πληροφορίες για τον αριθμό των κατοίκων, των σχολείων, των υδρόμυλων, των χανιών, των κρηνών και των εκκλησιών για τα περισσότερα χωριά των Κορεστέων, όπως το Γαβρέσι, η Ρούλια, η Όστιμα, το Ζέλοβο, το Παψώρι, η Στάτιστα, κ.α. Σύμφωνα με μαρτυρία του Ζώτου Μολοσσού, οι Ορέστες μαζί με τους Ελιμιώτες του Άργους Ορεστικού της Ηπείρου, της νυν Άρτας του Αυλώνα, κατέλαβαν τις όχθες της λίμνης Κέλετρον όπου έκτισαν: 1. τη μητρόπολη της Ορεστίας ή Άνω Άργος Ορεστικό (σε ερείπια μεταξύ των χωριών Δράλιστα και Κρεπενή με οικιστή κατά τον Στράβωνα τον Πενθύλο, γιο του Ορέστη, 2. το Κέλετρον (Καστοριά ή Καστρούρια),²⁰ 3. τη Γράμμιστα, τη σημερινή Χρούπιστα σε απόσταση δύο ωρών πλησίον του όρους Γράμμου, απ' όπου έλαβε και την ονομασία της, 4. την Κλεισσόρεια, τη σημερινή Κλεισούρα ή Βλαχοκλεισούρα, 5. τη Σελίτσα ή Ταπεινή, αρχαία ιερά πόλη των Τομούρων, 6. το ΠαληοΣέλη ή Παληο-Σελήο και ΠαληοΣελίτσα, 7. την Άνω Σελίτσα, κοινώς Ανασελίτσα ή Λαψίστα κοντά στο βυζαντινό Σισάνι.

Η περιοχή πρέπει να είχε γνωρίσει οικονομική άνθιση δεδομένου ότι οι εκκλησίες των χωριών του τμήματος Κορεστέων της επαρχίας Καστοριάς έστειλαν 600 γρόσια ως συνδρομή στο εκκλησιαστικό ταμείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.²¹

Τα Κορέστεια ίσως είναι περισσότερο γνωστά επειδή αποτέλεσαν το σκηνικό μαχών και εχθροπραξιών κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα, ως τουρκικό βιλαέτι, και του εμφυλίου πολέμου αργότερα.²²

Η σημερινή ονομασία των χωριών είναι διαφορετική, σε σχέση με αυτή που είχαν πριν μερικά χρόνια με εμφανή σλαβική επιρροή,²³ όπως απεικονίζει ο παρακάτω πίνακας:

Macedoine et sa population chretienne avec deux Cartes ethnographiques, Librairie Plon-Nourrit et Cie, Imprimeurs-éditeurs, Paris, 1905, pp. 180-181.

18. Σχινάς Ν., «*Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας συνταχθείσα τη εντολή του επί των στρατιωτικών Υπουργού, τεύχος β΄, Οδοιπορικά Μακεδονίας*», Τύποις «Mesager d' Athenes», Αθήναι, 1886, σσ. 240-250.

19. Β.Δ. Ζώτος Μολοσσός, *Ηπειρωτικά Μελέται*, ό.π. 139.

20. «*μνημονεύεται μόνον υπό τοῦ Λίβιου XXXI, 40, 2 κε. κατά τήν κατάληψιν τῆς πόλεως υπό τοῦ ὑπάτου Π. Σουλπίκιου Γάλβα τό 200 π.Χ. Από τήν ἀκρινή περιγραφήν, τήν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ Λίβιος, ὅτι ἐκεῖτο ἐπί χειρσονήσου καί ὅτι τά τεῖχη αὐτῆς περιβάλλει λίμνη καί μία μόνον ὁδός διά στενωπῶν συνδέει με τήν Ἥπειρον, οὐδεμία ἀμφιβολία μᾶς μένει ὅτι ἡ πόλις εὕρισκετο, ὅπου σήμερον ἡ Καστορία*», βλ. Κανατσούλης Δ., «*Ἡ Μακεδονία ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀνόδου τοῦ Φιλίππου Β΄. Π. Ἡ ἐσωτερική ἱστορία*», Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1976, σ. 5. Επίσης, ἀναφέρεται ἀπό πολλοῦς μελετητές ὅτι τὸ Κέλετρον ἦταν σπουδαία οχυρωματική πόλη στη διάρκεια τῶν αἰῶνων. Ἡ Καστοριά σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου υπήρξε σημαντική πόλη-κάστρο, ὅπως καί τῶν Σερβίων, με ἔντονη οικονομική δραστηριότητα. Τὴν προηγούμενη περίοδο, τὸ Κέλετρον, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν καταστροφή τῆς παρακειμένης αὐτοῦ Διοκλητιανούπολης, υπήρξε ἀπὸ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 4^{ου} αἰ. ἔδρα ἐπισκοπῆς. Βλ. Μουτσόπουλος Ν., «*Καστορία: ἱστορία-μνημεία-λαογραφία ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ τῆς μέχρι τὸν 10^ο μ.Χ. αἰῶνα*», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 6, 1974, σσ. 404-418. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ πόλη περιστοιχίζονταν ἀπὸ σημαντικά οχυρωματικὰ ἔργα («*καί ὡς πρὸς μὲν τοὺς μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ χριστιανικοὺς αἰῶνας οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν εἰμὴ μόνον, ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἡ Καστορία ἀπέβη, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Προκοπίου «πόλις ὀχυρωτάτη*»), βλ. Ορλάνδος Α., «*Τὰ βυζαντινὰ μνημεία τῆς Καστορίας*», ΑΒΜΕ, τόμος Δ΄, ἀρ. 187, 1938, ἀνατύπωσις, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Αθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Αθήναι, 1999, σ. 4. Περισσότερα γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Κέλετρον με τὴν Καστορία βλ. Μουτσόπουλος Ν., «*Oppidum Celetrum: ὁ λιμναῖος οικισμὸς τοῦ Δισπηλίου Καστορίας*», *Μακεδονικά* 31, 1997-98, σσ. 2-3.

21. Ἀναφορὰ στη στήλη εἰδήσεων τοῦ περιοδικοῦ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Κωνσταντινούπολη, 1882), τεύχος ΚΒ΄/10-03-1882, σ. 355.

22. Ληλασιές, δολοφονίες καί φωτιές σε σπίτια προκλήθηκαν σε πολλὰ χωριά τῆς περιοχῆς, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὁ Μαυρόκαμπος, ἡ Ἄνω καί Κάτω Κρανιῶνα, τὸ Μοσχοχώρι, ἡ Χαλάρα, τὸ Βαψώρι, κ.α. βλ. Πελαγίδης Στ., «*Λίγο μετὰ τὸ Ἰλντεν (20 Ἰουλίου 1903) στὶς περιοχῆς Καστορίας καί Φλώρινας, συμπόσιο Ὁ Μακεδονικὸς ἀγῶνας. Θεσσαλονίκη-Φλώρινα-Ἐδεσσα-Καστορία*, 28 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984, ΙΜΧΑ-Μουσεῖο Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα, Θεσσαλονίκη, 1987, σσ. 351-358. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ὑπόμνημα σχετικὰ με τὴν ενοποίηση τῶν τουρκικῶν βιλαετίων τοῦ ἐν Αθῆναις Μακεδονικοῦ Συλλόγου τὸ 1903. Βλ. *Ἡ Μακεδονία καί οἱ μεταρρυθμίσεις*, ὑπόμνημα τοῦ ἐν Αθῆναις Μακεδονικοῦ Συλλόγου, ἐκδ. β΄, Τυπογραφεῖον Παρασκευᾶ Λεωνῆ, Αθήνησιν, 1903.

23. «*Μολονότι ἀποδέχομαι ὡς ἀναμφισβήτητες τῆς σλαβικῆς ἐγκαταστάσεις καί τὶς ἐπιμειξίες, ποὺ μοιραῖα συντελέστηκαν, με ἀποτέλεσμα (σε μικρὸ ἀριθμὸ) ἐξελληνισμὸ (ἐγκραϊκισμὸ) Σλάβων, ἀλλὰ σε μεγαλύτερο ποσοστὸ (γλωσσικὸ) ἐκσλαβισμὸ Ἑλλήνων καί ἰδίως Ἑλλήνων-Μακεδόνων, ἤδη γλωσσικὰ σε ἰκανὸ βαθμὸ ἐκλατισμένον, δὲν μπορῶ νὰ διαβλέψω «ἐθνικὴ» σλαβικὴ ἀρχιτεκτονικὴ συμβολή, στα βυζαντινὰ μνημεία τῆς ἐποχῆς καί συγκεκριμένα σε αὐτὴ τὴν περιοχὴ*» βλ. Μουτσόπουλος Ν., «*Ἐκκλησίες τῆς Καστορίας, 9^{ου}-11^{ου} αἰῶνας*», Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 491.

Νέα ονομασία	Παλαιά ονομασία
Γάβρος	Γκάμπρε ή Γκαμπρέσι
(Ανω & Κάτω) Κρανιώνας	(Γκόρνο & Ντόλνα) Ντ(ρ)ρενοβέσι
Μαυρόκαμπος	Τσερνολ(β)ίστα
Χαλάρα	Ποζντίβιστα ή Ποδοβίστα
Άγιος Αντώνιος	Ζέρμπ(β)ενι
Μακροχώρι	Κονομ(π)λάτι
(Ανω & Κάτω) Μελάς	(Γκόρνο & Ντόλνα) Στάτιστα
Ποιμενικό	Βαψόρι ή Μπαπτσόρι
Τρίβουνο	Τάρσιε
Ανταρτικό	Ζέλοβο ή Ζιόλβα
Κορυφή	Τούριε(α) ή Τύρσια
Κώττας	(Χ)Ρούλια
Πράσινο	Τύρνοβο, Τυρνοβέτσια, Τέρνα, Τράσε
Τρίγωνο	Όστιμ, Όσσιμα
Βατοχώρι	Μπρέζνιτσα
Σφήκα	Μπεσφίνα
Μοσχοχώρι	Βαμπέλι

Πίνακας 1. Οι παλαιές και οι νέες ονομασίες των οικισμών στα Κορέστεια.

Table 1. The old and new names of Korestia settlements.

Από το 1920 έως και τις μέρες μας ο πληθυσμός ακολουθεί φθίνουσα δημογραφική πορεία με κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τη σημερινή εμφανή πληθυσμιακή αποψίλωση.²⁴ Οι κάτοικοι πολλών χωριών εγκατέλειψαν τα πατρογονικά εδάφη τους για εθνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και άλλους λόγους. Όσοι έμειναν σήμερα, κυρίως οι γηραιότεροι, ομιλούν το χαρακτηριστικό γραικομάνικο σλαβόφωνο γλωσσικό ιδίωμα.

Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική των Κορεστειών

Στον ελλαδικό χώρο μέχρι και τα μέσα του προηγούμενου αιώνα πληθώρα οικισμών, κυρίως αγροτικών, κατασκευάζονταν από ωμόπλινθους. Το υλικό αυτό ήταν αποτέλεσμα της διεργασίας του πηλού με νερό, άχυρα και αιγότριχες.²⁵ Στην αρχαιότητα μαζί με το λίθο και το ξύλο, αποτέλεσε βασικό δομικό στοιχείο των κατασκευών.²⁶ Στις μέρες μας εντοπίζονται λίγα παραδείγματα ωμοπλινόκτιστων κτισμάτων κατά κύριο λόγο σε χωριά.²⁷ Το μοναδικό

24. Η αστυφιλία και η μετανάστευση που έπληξαν τη Δυτική Μακεδονία καταγράφεται με στατιστικά στοιχεία από τον Γ. Τζαφέρας. Βλ. Τζαφέρας Γ. «Πληθυσμιακές εξελίξεις στη Δυτική Μακεδονία», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλελευθέρωσης*, τομ. Η', 1991, σσ. 156-158.

25. Οι ζωικές τρίχες χρησιμοποιούνταν κυρίως στην παρασκευή πλινθιών αλλά και κονιαμάτων τελικής προστασίας των τοίχων, με σκοπό την αύξηση της συνοχής τους και την αποφυγή ρηγματώσεων.

26. Η χρήση ωμοπλίνθων για την ανωδομή των κατοικιών ήταν συνήθης στην οικιστική αρχιτεκτονική της πρώιμης εποχής του σιδήρου στην Ελλάδα (100-700 π.Χ.). βλ. Μαζαράκης Αιμιάν Α., «Αρχιτεκτονική και κοινωνία κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους», *Αρχαιολογία και τέχνες 112*, 2009, σ. 19. Για την ωμή πλίνθο βλ. Ορλάνδος Α., «*Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων*», Αθήνα, 1955-60, σσ. 65-83.

27. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κτιρίων προέρχονταν από τη γύρω περιοχή. Οι πέτρες συλλέγονταν από το ποτάμι, επειδή δεν υπήρχε λατομείο και χρησιμοποιούνταν για τα θεμέλια του σπιτιού σε ύψος μέχρι ένα μέτρο από τη γη. Το λίθινο κρηπίδωμα είχε σκοπό κυρίως την προστασία από τα διασταλάζοντα νερά της στέγης και από την ανερχόμενη υγρασία του εδάφους. Οι τοιχοποιίες είναι κατασκευασμένες από πλινθιά που αποτελούνταν από χώμα, νερό και άχυρο (ενίοτε και αιγότριχες για την αύξηση της συνοχής και της θερμομονωτικής ικανότητας) τα οποία στη συνέχεια γίνονταν λάσπη που τοποθετούνταν σε ξύλινα καλούπια παραλληλεπίπεδου σχήματος μήκους 30 εκ., πλάτους 12-15 εκ. και ύψους 10 εκ. Τα πλινθιά αυτά τα στέγνωναν εντός 10-15 περίπου ημερών υπό την επίδραση του ήλιου και του αέρα. Η προμήθεια του πηλού γίνονταν ελεύθερα από τις φυσικές θέσεις εκσκαφής των θεμελίων. Το ξύλο, αναπόσπαστος οπλισμός της φέρουσας πλινθινής κατασκευής, προέρχονταν από τοπικά είδη δένδρων (κρανιώνας, δαδί, κ.α.), δεδομένου ότι οι μεταφορές υλικών ήταν δύσκολες και αύξαναν το κόστος. Η παραγωγή νέων οικοδομικών υλικών και η επικράτηση της οπτοπλίνθου οδήγησε στο περιθώριο αυτή την κατασκευαστική διαδικασία. Βλ. Σκαφίδα Ε., «Κατασκευαστικά υλικά,

οικιστικό σύνολο στην επικράτεια της χώρας του οποίου οι κατοικίες είναι κατασκευασμένες αποκλειστικά από ωμόπλινθους απαντάται στα Κορέστεια.²⁸

Ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε για την τοπογραφία της περιοχής κατά τα παρελθόντα έτη. Ο χώρος πιθανόν μεταλλάχθηκε σε μερικούς οικισμούς δεδομένου ότι προκλήθηκαν καταστροφές και πυρκαγιές κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα και του εμφυλίου. Η οικονομία και η έλλειψη ικανών ποσοτήτων πέτρας στην περιοχή οδήγησε στη γενικευμένη χρήση της ωμόπλινθου.

Σήμερα, δυστυχώς, σημαντικά ζητήματα δομικής παθολογίας παρουσιάζονται στη πλειονότητα των κτισμάτων των οικισμών.²⁹ Η επί μακρόν έλλειψη στρατηγικής αποκατάστασης και συντήρησης των κτισμάτων σε συνδυασμό με την επίδραση των καιρικών φαινομένων οδήγησε σε αλλοιώσεις του δομικού σκελετού. Η δράση της υγρασίας προκάλεσε καθαίρεση των επιχρισμάτων, τοπικές καταρρεύσεις, αποσχιστικές ρηγματώσεις και διάβρωση των υλικών δόμησης. Επιπλέον, πολλά ξύλινα δομικά μέλη (π.χ. οι ξυλοδεσιές που περιστοιχίζουν το κτίριο σε καθορισμένες ζώνες), οι οποίες λειτουργούσαν ενισχυτικά των ωμοπλινθοδομών, έχουν παραμορφωθεί έντονα με αποτέλεσμα να απολέσουν τη φέρουσα ικανότητά τους μειώνοντας τη συμβολή τους στη στατική λειτουργία των κτιρίων και αυξάνοντας σημαντικά τη δομική τους τρωτότητα.

Εικόνα 2 (δεξιά). Τμήμα τοιχοποιίας οικίας με εμφανείς νεοκλασικές αναφορές στο Ανταρτικό και με επίχρισμα το οποίο μιμείται το ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας οικιών αστικών περιοχών (δεξιά).

Πηγή: Μπαλασάς Αθανάσιος (2012)

Foto 2 (right). House wall section with obvious neoclassical references and coating, which imitates the isodomic masonry system of urban houses, in Antartiko (right).

Source: Mpalasas Athanasios (2012)

τεχνική και τεχνολογία των πλίνθινων σπιτιών στη νεολιθική Θεσσαλία: μια εθνοαρχαιολογική προσέγγιση», πρακτικά διεθνούς συνεδρίου *Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ*, 17-22 Απριλίου 1990, εκδ. Καπόν, Αθήνα, 1994, σσ. 177-188.

28. Στην περιοχή Zlesti της Αχρίδας «διασώζεται ακέραιη η παραδοσιακή «αρχιτεκτονική της λάσπης» με θαυμάσιες λύσεις και πολύτιμες για τη μελέτη μιας αρχιτεκτονικής ολοκληρωτικά κατασκευασμένης από ωμές πλίθρες ζυμωμένες με άχυρο και στεγνωμένες στον ήλιο» βλ. Μουτσόπουλος Ν., «Εκκλησίες της Καστοριάς. 9^{ος}-11^{ος} αιώνας», ό.π. 52, υποσημ. 177.

29. Σημαντικό ρόλο στη δομική συμπεριφορά της πλίνθινης κατασκευής διαδραματίζουν οι ενδιάμεσες οριζόντιες περισιφίξεις των πυκνών ξύλινων διαζωμάτων, τα οριζόντια ξύλινα διαφράγματα των δαπέδων, που ενσωματώνονται στις τοιχοποιίες, το «δέσιμο» της κατασκευής με τη στέγη, η λίθινη θεμελίωση που εξέρχεται του εδάφους έως και 1,00μ., η καθ' ύψος ελάφρυνση της κατασκευής (οι ισόγειοι χώροι περιβάλλονται από εξωτερικές τοιχοποιίες μεγάλου πάχους ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι είναι λεπτότεροι).

Η υφομορφολογική κατάσταση των κτιρίων δεν είναι άσχετη με την κατάσταση που διαμορφώθηκε την περίοδο που δομήθηκαν και μαρτυρεί τη μετάβαση από τα μεταβυζαντινά παραδοσιακά λαϊκά πρότυπα στα αντίστοιχα νεοκλασικά που έχουν κάνει την εμφάνισή τους σε πολύ μεγάλο βαθμό εδώ και χρόνια στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Διακρίνεται η προσπάθεια συγκερασμού στοιχείων από την παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική και το νεοκλασικό ρεύμα και η ώσμωση της ανώνυμης λαϊκής τεχνικής με την επώνυμη οικοδομική καλλιτεχνική δημιουργία. Στα κτίσματα γίνεται εμφανής η προσπάθεια μορφολογικής διάρθρωσης των όψεων με μεταπλασμένα στοιχεία της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, ένας εκλαϊκευμένος νεοκλασικισμός. Κι όλα αυτά σε ένα δομικό σκελετό από ένα υλικό που σήμερα το θεωρούμε ευτελές, την ωμόπλινθο. Το παραδοσιακό υπόστρωμα επενδύθηκε με νεωτερικά, για την εποχή και την περιοχή, νεοκλασικά στοιχεία (εικόνα 2). Πιθανότατα η πρόθεση των κατοίκων ήταν να προδώσουν μια αίσθηση αστικότητας³⁰ σε έναν ορεινό αγροτικοκτηνοτροφικό χώρο. Τα κτίσματα των οικισμών βρίσκονται σε αρμονική συμφωνία με το φυσικό περιβάλλον (εικόνα 3). Δεν παρατηρείται η ρυθμική επανάληψη των μορφών, όπως στις νησιώτικες περιοχές.

Εικόνα 3 (δεξιά). Το φυσικό περιβάλλον σε αρμονία με το ανθρωπογενές σε όλους τους οικισμούς. Άποψη του Άνω Κρανιώνα.

Πηγή: Μπαλασάς Αθανάσιος (2014)

Foto 3 (right). Natural and handmade environment are in harmony in all settlements. View of Kato Kranionas.

Source: Mpalasas Athanasios (2014)

Η κοινωνικοοικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, το γεωμορφολογικό υπόβαθρο και η υδρογραφία της περιοχής με τη καθοριστική παρουσία του Λιβαδοπόταμου ήταν οι βασικές συνιστώσες που συντέλεσαν στην ίδρυση και στην πολεοδομική διαμόρφωση των οικιστικών αυτών συμπλεγμάτων.

Εικόνα 4 (δεξιά). Τριώροφη οικία με ιδιαίτερη τυπολογική διάταξη (τεθλασμένη χάραξη κάτοψης) στον Μαυρόκαμπο.

Πηγή: Μπαλασάς Αθανάσιος (2012)

Foto 4 (right). Three-storey house with a unique typological arrangement (zigzag plan) in Mavrokampos village.

Source: Mpalasas Athanasios (2012)

30. Η ελληνική ύπαιθρος βιώνει την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση, ενώ ο γερμανικός κλασικισμός επικρατεί συνήθως στον αστικό χώρο της Αθήνας και της νοτίου Ελλάδας. Η σύζευξη των δύο αυτών τάσεων δίνει το λεγόμενο «λαϊκό κλασικισμό», πολιτισμικό φαινόμενο που την εξέλιξή του μπορούμε λίγο να την παρακολουθήσουμε εξαιτίας της απρογραμμάτιστης εξέλιξης του σύγχρονου ελληνικού χώρου. Όταν η κοινωνία έγινε πλέον διαφοροποιημένη και ο αγρότης διέθετε σχετική οικονομική άνεση αντέγραψε ως ένα βαθμό το αστικό σπίτι. Αψευδής μάρτυρας αποτελεί η πορεία της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Αρχικά εφαρμόστηκε στα δημόσια κτήρια, στη συνέχεια οι ίδιοι αρχιτέκτονες σχεδίασαν το μεγαλοαστικό σπίτι σχεδόν κατ' εικόνα των δημοσίων κτιρίων, αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Αυτό επηρέασε ακολούθως το αστικό σπίτι και πέρασε στο λαϊκό όπου ο λαϊκός τεχνίτης απέβαλε τα περιττά, το απλοποίησε και δεν πρόδωσε την αφετηρία προέλευσής του. Βλ. Δημητριάδης Ε., «Η παραγωγή του αστικού χώρου και ο αρχιτεκτονικός κλασικισμός στους οικισμούς της Θράκης κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιω.», πρακτικά πανελληνίου συνεδρίου *Νεοκλασική πόλη & αρχιτεκτονική*, 2-4/12/1983 (Θεσσαλονίκη: Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, 1983), σσ. 177-185. Ενδιαφέρουσες είναι οι σχέσεις του κλασικισμού με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική σύμφωνα με το άρθρο του κ. Δημ. Φιλίππιδη βλ. Φιλίππιδης Δ., «Επιδράσεις του κλασικισμού στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική», πρακτικά πανελληνίου συνεδρίου *Νεοκλασική πόλη & αρχιτεκτονική*, ό.π. 237-247. Επίσης, Δημητριάδης Ε., «Η αναγέννηση των οικισμών του Ελληνικού χώρου κατά την όψιμη Τουρκοκρατία», *Αρχαιολογία* 65, 1997, σσ. 22-30.

Οι περισσότεροι οικισμοί αποτελούνται δύο ή τρεις γειτονιές των οποίων τα κτίσματα έχουν χωροθετηθεί ελεύθερα, με χαλαρή ασχεδίαστη πολεοδομική διάταξη και χαμηλή πυκνότητα.³¹ Στην περιοχή κυριαρχεί ο τύπος της διώροφης πλατυμέτωπης κλειστού τύπου κατοικίας, δηλαδή δίχως χαγιάτι στον όροφο και στο ισόγειο, ενώ απαντώνται λίγα παραδείγματα με χαγιάτι. Εντυπωσιακή είναι η ύπαρξη ορισμένων τριώροφων κτισμάτων σε οικισμούς όπως ο Άνω Κρανιόνας, η Χαλάρα και ο Μαυρόκαμπος, ενώ αρκετά είναι τα μονώροφα κτίρια με χρήση ως επί το πλείστον αγροτικής αποθήκης. Παρατηρούνται τυπολογικές παραλλαγές (εικόνα 4) σε όλους σχεδόν τους οικισμούς με συχνή την παρουσία ξύλινου εξώστη στην όψη. Συνήθης ήταν η εκφορική διάταξη σχιστόπλακων σε δύο ή τρεις

Εικόνες 5, 6. Διώροφη οικία με χαρακτηριστική αρχιτεκτονική προεξοχή (σαχνισί) το οποίο καλύπτει όλο το μήκος στον όροφο της νότιας όψης στον Άνω Κρανιόνα (άνω αριστερά), οικία με αετωματικής απόληξης σαχνισί άνωθεν της νότιας όψης στο χωριό Πράσινο (άνω δεξιά).

Πηγή: Μπαλασάς Αθανάσιος (2012)

Foto 5, 6. Two-storey house in Ano Kranionas with architectural projection (sachnisi) which extends along the south side of the floor (upper left), house with pedimental sachnisi terminating above the central part of the southern side, in Prasino village (upper right).

Source: Mpalasas Athanasios (2012)

σειρές για την αποφυγή εισροής υγρασίας και για την έδραση των ξύλινων στοιχείων της στέγης. Η επικεράμωση γίνεται με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρούνται αρχιτεκτονικές προεξοχές (σαχνισιά) που είτε καταλαμβάνουν όλο το τμήμα μιας όψης είτε τμήμα αυτής (εικόνες 5, 6).

Υπάρχουν περιπτώσεις κτισμάτων με ξυλοδεσιές εμφανείς, οι οποίες απαντώνται σε παλαιότερες κατασκευές, και άλλες με αφανείς σε νεώτερα παραδείγματα. Νεοκλασικές αναφορές εντοπίζονται, σε γενικές γραμμές, στη συμμετρία της κύριας όψης, στον τονισμό του κεντρικού ανοίγματος και σε διακοσμητικές παραστάδες στις γωνίες, στη διακόσμηση του εσωτερικού και των τζακιών, σε ορισμένα έπιπλα, στα κιγκλιδώματα, στα περιμετρικά διακοσμητικά μοτίβα που εξέχουν από τα ανοίγματα εμπλουτίζοντας την ογκοπλασία του κτιρίου, κ.α.

Τα θρησκευτικά κτίσματα της περιοχής είναι κτισμένα από λίθους σε αντίθεση με αυτά των κατοικιών. Η τοποθέτησή τους στον ιστό των οικισμών ποικίλλει³² και παρατηρούνται περιπτώσεις που είναι κτισμένα στο κεντρικό σημείο τους (Χαλάρα, Μακροχώρι,

31. Ένα γενικό χαρακτηριστικό των χωριών στα κεντρικά και νότια Βαλκάνια είναι το σύστημα οργάνωσης του χώρου με γειτονιές (μάαλα). Βλ. Risteski L., «Σύμβολα, μυθολογικές και θρησκευτικές έννοιες του χώρου του χωριού στους σλαβικούς λαούς των Βαλκανίων», στο *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*, επιστημ. επιμ. Ε.Γ. Αυδίκος, Αθήνα, 2010, σσ. 209-210.

32. Ο οικισμός Dardhe (Ντάρδα) στην περιοχή Devoll I Siperm (Άνω Δεβόλη) της γειτονικής Αλβανίας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είχε μορφή όπου στο κατοικημένο τμήμα δεν παρατηρείται κάποια κεντρική πλατεία. Παρατηρείται προτίμηση για χωροθέτηση κτιρίων κοινής λειτουργίας, όπως η εκκλησία, το χάνι, κ.λπ. στο άνω τμήμα του οικισμού που αποτελούσε τον αρχικό πυρήνα του. Βλ. Πύρρος Θ., «Τα νέα γνωρίσματα της αγροτικής αρχιτεκτονικής κατά το β' ήμισυ του 19^{ου}- αρχές 20^{ου} αιώνα στην Αλβανία», *Διεθνές συνέδριο παραδοσιακής βαλκανικής αρχιτεκτονικής*, 12-15 Οκτωβρίου 2000, Διεθνές Ινστιτούτο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βέροιας-Δήμος Βέροιας, Βέροια, 2000, σ. 138.

Μαυρόκαμπος) διαμορφώνοντας μικρή πλατεία και παραδείγματα εκκλησιών κτισμένων στην περιφέρεια του οικισμού, για λόγους εδαφολογικούς ή συμβολικούς, με σκοπό να εξάρουν το θρησκευτικό κτίσμα (Άνω Κρανιώνας, Μελάς, Ανταρτικό).

Την περιοχή κοσμούν ναοί, κυρίως του 18^{ου}-19^{ου} αιω., οι οποίοι διαθέτουν ενδιαφέρον αγιογραφικό και εικονογραφικό πλούτο που μαρτυρούν ότι η κοινωνία διάθετε σχετική οικονομική ευμάρεια.³³ Πρόκειται κυρίως για τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές με αξιόλογα τέμπλα, θωράκια με ζωγραφικό φυτικό διάκοσμο,³⁴ έξεργους ξυλόγλυπτους δεσποτικούς θρόνους, άμβωνες, βημόθυρα και προσκυνητάρια. Ναοί που ιστορούνται με ιδιαίτερο τοιχογραφικό διάκοσμο είναι ο κοιμητηριακός ναός της Παναγίας στη Χαλάρα (εικόνα 7), ο Αγ. Μόδεστος Γάβρου, ο Αγ. Γεώργιος Βαψωρίου, ο κοιμητηριακός ναός του Αγ. Δημητρίου Κάτω Κρανιώνα, ενώ αξιόλογες φορητές εικόνες και περίτεχνα δείγματα ξυλόγλυπτης συναντώνται σε ναούς, όπως στον Αγ. Νικόλαο στη Χαλάρα (εικόνα 8) με πεντάπλευρο τέμπλο, στον Αγ. Γεώργιο Βαψωρίου,³⁵ στο καθολικό του Προφήτου Ηλιού στον Μελά, στον Αγ. Νικόλαο Μακροχωρίου, στην Αγ. Παρασκευή Άνω Κρανιώνα,³⁶ στην Κοίμηση της Θεοτόκου Κώττα, στον Αγ. Νικόλαο (1860) στο Τρίβουνο,³⁷ στον Αγ. Νικόλαο Τριγώνου (1866),³⁸ κ.α. Στο Ανταρτικό αξιόλογοι θεωρούνται οι ναοί του Αγίου Αθανασίου και της Αγ. Παρασκευής.³⁹

33. Στην πρόθεση 421 της Μονής Μετεώρων, ένα χειρόγραφο στο οποίο καταγράφονται ονόματα αφιερωτών από διάφορες περιοχές και, μεταξύ άλλων, ο Άγιος Αντώνιος, το Μακροχώρι και η Χαλάρα. Βλ. Σπανός Β., «Οι οικισμοί της επισκοπής της Καστοριάς και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγ. Μετεώρου (1592/3–19ος αιώνας)», *Μακεδονικά* 34, 2003-04, σσ. 311-312.

34. «Οι τύποι των λουλουδιών στα τέμπλα ναών απαντούν αρχικά στα ισλαμικά υφάσματα που κυκλοφορούσαν το 16^ο και 17^ο αιω. Στην οθωμανική αυτοκρατορία και στις παραδουνάβιες ηγεμονίες εμφανίζονται πιο φυσιοκρατικοί στα ξύλινα τέμπλα των ναών και στα αρχοντικά του 18^{ου} αιω. Ανθοδοχεία, πλοχμοί, γαρύφαλλα, μαργαρίτες, κρίνα και τουλίπες απλώνονται στα ξυλόγλυπτα τέμπλα του τέλους του 16^{ου} και 17^{ου} αιω. με μια πιο απλοποιημένη γραπτή απόδοση» βλ. Παϊσίδου Μ., «Οι τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της δυτικής Μακεδονίας», ΥΠΠΟ-Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα, 2002, σ. 294 ; Παϊσίδου Μ., «Οι τοιχογραφίες του ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Ποριάς νομού Καστοριάς», πανελλήνιο συνέδριο *Από το μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη. 18^{ος}-19^{ος} αι.*, 20-21 Νοεμβρίου 1997, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 230-232.

35. Το Βαψωρί ερημώθηκε το 1949 κατά τον εμφύλιο πόλεμο και σώζεται μόνο η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου. Ο ναός κοσμεύεται με ενδιαφέρουσες απεικονίσεις της πυρφόρου αναβάσεως του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Μηνά, του προστάτη της Καστοριάς, σε φορητές εικόνες, αλλά και με τοιχογραφίες των συλλειτουργούντων Ιεραρχών στο Άγιο Βήμα καθώς και του Αγ. Αντωνίου σε κόγχη παράθυρου. Βλ. Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ε., «Εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Φλώρινας στα τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα», πρακτικά πανελληνίου συνεδρίου *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη-18^{ος}-20^{ος} αι.*, ό.π. σσ. 172-173.

36. Στην Αγ. Παρασκευή Άνω Κρανιώνα η δεσποτική εικόνα της ένθρονης Παναγίας στον τύπο της Βρεφοκρατούσας τεχνοτροπικά κινείται στα όρια βυζαντινών και νεοκλασικών προτύπων. Η κα Ευδοκία Μηλιατζίδου-Ιωάννου γράφει χαρακτηριστικά: «Το πρόσωπο της Παναγίας έχει μια γλυκιά σοβαρότητα. Το στέμμα της κρατούν δύο ιπτάμενοι άγγελοι σε μικρογραφία. Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ με σκούρα ενδύματα, ποδύρη χιτώνα, φόρεμα με χρυσή ταινία στον ποδόγυρο και μανδύα με μεγάλο κόκκινο γιακά που πορπώνεται μπροστά, παρουσιάζει μια στατικότητα. Κρατά στο ένα χέρι ειλητήριο ανοικτό ως τον ώμο του και στο άλλο πένα και φτερό. Έχει μια μελαγχολική γλυκύτητα και πρόσωπο δίχως φωτοσκιάσεις. Τα μαλλιά μαύρα, κολλημένα γύρω στο πρόσωπο, τα δε χαρακτηριστικά σκούρα και έντονα. Η παράσταση αυτή δεν είναι συνηθισμένη, ωστόσο ούτε και τελείως άγνωστη». βλ. Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ε., «Εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Φλώρινας στα τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα», ό.π. σ. 171.

37. Ο Αγ. Νικόλαος στο Τρίβουνο είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1860 με αξιόλογο τέμπλο. Βλ. Μουτσόπουλος Ν., *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 198.

38. Στο χωριό Τρίγωνο (Οσσημα) ο Αγ. Νικόλαος τρίκλιτη βασιλική του 1866 με ενδιαφέρον τέμπλο λαϊκής τέχνης του 1867 από τον ιερέα Γεώργιο. Βλ. Μουτσόπουλος Ν., *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, ό.π., σ. 195.

39. Ο κοιμητηριακός ναός του Αγ. Αθανασίου Ανταρτικού είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1882 με σταυροθήλια από μαγαδατόπηγες στο εσωτερικό. Στον ίδιο οικισμό ενδιαφέρουσες είναι οι τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές του Αγ. Νικολάου και Αγ. Παρασκευής με το πυργοειδές κωδωνοστάσιο. Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Κώττας (Ρούλια) είναι μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1860, ίδια ημερομηνία με το ναό του Αγ. Αθανασίου. Βλ. Μουτσόπουλος Ν., *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, ό.π. σσ. 152-157 και σσ. 313-314.

Εικόνες. 7, 8. Τοιχογραφίες του κοιμητηριακού ναού της Παναγίας στη Χαλάρα (πάνω αριστερά) και δεσποτικός θρόνος στο ναό του Αγ. Νικολάου του ίδιου οικισμού (πάνω δεξιά).

Πηγή: Μπαλασάς Αθανάσιος (2010)

Foto 7, 8. Frescoes of the cemetery church of Virgin in Chalara (up left) and the bishop's throne in the temple of Ag. Nikolaos in the same village (upper right).

Source: Mpalasas Athanasios (2010)

Στους ναούς των Κορεστέιων επιχειρείται αγιογραφικά ο αρμονικός συγκερασμός μεταβυζαντινών και λαϊκών στοιχείων.⁴⁰ Αρκετές επιφάνειες εξωτερικών λιθοδομών σε θρησκευτικά κτίσματα της περιοχής εμπλουτίζονται με λιθόγλυπτα.

Στρατηγικές για την αναβίωση των οικισμών

Στους μοναδικής αρχιτεκτονικής οικισμούς με την πλούσια ιστορία καθοριστικό παράγοντα αναβίωσης διαδραματίζει ο επανακαθορισμός της συνολικής φυσιογνωμίας τους και η αποκατάσταση του αρχιτεκτονικού τους χαρακτήρα. Η ανάπτυξή τους προϋποθέτει τη λειτουργική ενεργοποίηση και την ένταξή τους σε σύγχρονες δομές (οικονομικές, πολιτιστικές, κοινωνικές), άμεσα συσχετισμένες με την αρχιτεκτονική και πολεοδομική τους αναδιάρθρωση και αποκατάσταση. Τα κτίρια, κυρίως σε οικισμούς των Κορεστέιων που είναι πλήρως εγκαταλελειμμένοι, πρέπει να αποκτήσουν νέες χρήσεις. Ευτύχημα αποτελεί το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό οι περισσότεροι οικισμοί δεν έχουν υποστεί οικιστική και μορφολογική αλλοίωση.

Η περιοχή, σύμφωνα με την ανάλυση swot, παρουσιάζει πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες και δυνατότητες που μπορούν να αναλυθούν όπως παρακάτω:

Δυνατότητες:

- η περιοχή διαθέτει τις προϋποθέσεις για τουριστικές δραστηριότητες (περιηγητικός, φυσιολατρικός και θρησκευτικός τουρισμός, οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, δημιουργία βοτανικού κήπου για την προστασία της χλωροπανίδας του τόπου).
- το πλούσιο φυσικό και το αξιόλογο ανθρωπογενές περιβάλλον. Το υφιστάμενο αρχιτεκτονικό απόθεμα αποτελεί παρθένο έδαφος για ήπιες επεμβάσεις με κοινωνική αποδοχή.

40. Δείγματα λαϊκής ζωγραφικής (αγιογραφίας) έχουμε από τεχνίτες που ζουν σε απομονωμένα ορεινά χωριά, γιατί εκεί, δίχως το φόβο του κατακτητή και των ληστών, δημιουργούν απερίσπαστα τοιχογραφικά σύνολα, ιστορούν εκκλησίες και φτιάχνουν φορητές εικόνες, όπως ο ιερέας Παπαφωτίου Φώτιος από το Κρυονέρι, ο Πελκωνιάτης Κωνσταντίνος Μουστακλής (1871-1950) με πλούσιο τοιχογραφικό έργο νεοκλασικού χαρακτήρα, κ.α. Βλ. Βαρσαμίδης Α., «Αγιογραφία Ανασελίτσας Κοζάνης (1788-1935)», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλελευθεριστικής Αδελφότητας*, τόμος Ζ', 1988, σ. 125-148.

- οι επαρκείς υδάτινοι πόροι και το πλούσιο υδρογραφικό δίκτυο.
- η συλλογικότητα στη διαχείριση ζωικού κεφαλαίου (υφιστάμενο σύστημα από κοινού διαχείρισης της κτηνοτροφικής παραγωγής) / το μικτό σύστημα γεωργίας / κτηνοτροφίας, υλοτομία. Πολύ ενδιαφέρον είναι το σημερινό σύστημα συλλογικής κοινής διαχείρισης τμήματος του ζωικού κεφαλαίου που παρατηρείται σε ορισμένους οικισμούς κατά το οποίο κάθε οικογένεια αναλαμβάνει εναλλάξ, μια φορά την εβδομάδα σχεδόν, τη βοσκή κι αρμεγή μιας αγέλης ζώων και τα οφέλη μοιράζονται στη μικρή κοινωνική ομάδα. Αυτό σε συνδυασμό με ένα μικτό σύστημα γεωργίας ή υλοτομίας, κ.λπ. θα μπορούσε να ενισχύσει την τοπική οικονομία.
- η ορθολογική διαχείριση των βοσκοτόπων και των γαιών που προορίζονται για γεωργικές χρήσεις με τον εκσυγχρονισμό των κτηνοτροφικών μονάδων.
- η ύπαρξη δύο αστικών κέντρων (Φλώρινα, Καστοριά) με δομές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Ευκαιρίες:

- η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη με τη διαχείριση «τουριστικών πόρων», όπως τοπίο, βιοποικιλότητα, τοπική ταυτότητα, μνημεία
- οι εξισωτικές αποζημιώσεις κατά κεφαλήν/και κατά στρέμμα ως αντιστάθμισμα της φυσικής μειονεξίας κι ένα κίνητρο συγκράτησης του ισχνού παραγωγικού πρωτογενούς τομέα.
- η δημιουργία δικτύων περιοχών, δημοτικό δημοπρατήριο προϊόντων, ηλεκτρονικό δημοπρατήριο,
- η ταυτόχρονη απασχόληση σε περισσότερους τομείς μικρότερης κλίμακας (βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία, φασολοκαλλιέργεια, τυροκομία, μελισσοκομία, δασοπονία, εμπόριο τοπικών προϊόντων, αναψυχή, τουριστικές υπηρεσίες, οικοδομικές εργασίες) ενδέχεται να διασφαλίσει ικανοποιητικό εισόδημα ⁴¹ Οι ελάχιστες οικογενειακές επιχειρήσεις μπορούν να ενταχθούν σε επιχειρησιακά προγράμματα και να δημιουργηθούν μονάδες τυποποίησης φασολιών και καρυδιών που ευδοκμούν πολύ στην περιοχή αυτή (οικογενειακές επιχειρήσεις γεωργικών προϊόντων, τσαγιού, αιθέριων ελαίων, αρωμάτων, κ.α.).
- η αξιοποίηση νέων τεχνολογιών που υποβοηθούν την παραγωγική διαδικασία (τομείς επικοινωνιών, πληροφόρησης, ηλεκτρονικού εμπορίου, τηλε-εργασίας, υγείας, εκπαίδευσης). Η βελτίωση των επικοινωνιών, που ισχυροποιείται διαρκώς με τη συνδρομή του διαδικτύου, ενθαρρύνει τις ανταλλαγές, υποστηρίζει την κινητικότητα και επιτρέπει τη μεγαλύτερη διάρκεια διαβίωσης και δραστηριοποίησης των κατοίκων στα Κορέστεια.
- η ενσωμάτωση χαρακτηριστικών στοιχείων της περιοχής στα παραγόμενα ποιοτικά τοπικά προϊόντα (γεωγραφικά συσχετισμένα προϊόντα, παραδοσιακή ποικιλία φασολιών, καρυδιών, ειδών χειροτεχνίας, κ.α.). Η οργανωμένη προώθηση πιστοποιημένων τοπικών προϊόντων, όπως η ντόπια ποικιλία φασολιών με βιολογικές μεθόδους παραγωγής (διαδικτυακές πωλήσεις και αγορές, εμπορικές συναλλαγές, προβολή προϊόντων χειροτεχνίας, κ.λπ.) και το marketing ⁴² των προϊόντων είναι ζητούμενο για τους κατοίκους της περιοχής. ⁴³

41. Η σύγχρονη επαγγελματική απασχόληση ανασύρει την εμπειρία της επιβίωσης των άλλοτε απομονωμένων ορεινών κοινοτήτων, που βασιζόταν στην αυτόρκεια και στην αρμονική σχέση με τη φύση. Η κακώς ερμηνευόμενη αστικότητα, που γίνεται ελκυστική για τους κατοίκους των αγροτικοποιημένων οικισμών ίσως να βρίσκεται πίσω από τις σπασμωδικές αποτυχημένες «αναζωογονήσεις» του σχεδόν ετοιμοθάνατου αγροτικοποιημένου χώρου.

42. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα γνωστά μήλα Ζαγοράς. Στη Ζαγορά το 100% της αγροτικής γης και των αγροτών ανήκουν στον τοπικό συνεταιρισμό. Δηλαδή, υπάρχουν και σήμερα συνεταιρισμοί οι οποίοι λειτουργούν πολύ αποδοτικά και δεν στιγματίζονται από τα αμαρτήματα του παρελθόντος, όπως συνέβη σε αρκετές περιπτώσεις.

43. Τα φασόλια Κορεστίων καλλιεργούνται στην περιοχή ανάμεσα στις ρεματιές που σχηματίζει ο Λιβαδοπόταμος, σε έδαφος υγιές, δίχως πρόσμικτα, και υπό την επίδραση του μικροκλίματος. Η ποιότητά τους και η γεύση τους είναι εξαιρετική. Μαζί με τις φασολοκαλλιέργειες υψώνονται αυτοφυείς καρυδιές.

- το ενδιαφέρον για την ιδιαίτερη αυτή περιοχή από ερευνητικά κέντρα και ιδρύματα
- η βελτίωση του οδικού δικτύου θα συμβάλλει στην άρση της δυσχερούς, για μερικούς οικισμούς, επικοινωνίας με τα παρακείμενα αστικά κέντρα Καστοριάς και ιδιαίτερα της Φλώρινας.
- η αυξανόμενη τάση και βούληση για την προστασία πολιτιστικών περιοχών και του φυσικού περιβάλλοντος
- η αειφορική προσέγγιση επιχειρηματικότητας και επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα.
- η καμπάνια ευαισθητοποίησης κι ενημέρωσης για την περιοχή και τα ιδιαίτερα στοιχεία της (π.χ. συνέδρια, εκδηλώσεις, κ.λπ.)
- η τάση για δόμηση με φυσικά και περιβαλλοντικά φιλικά υλικά.

Αδυναμίες:

- το χαμηλό επίπεδο εξυπηρέτησεων και υπηρεσιών για την ποιότητα της ζωής των κατοίκων στην πλειονότητα των οικισμών
- το ευαίσθητο φυσικό περιβάλλον με πλούσια χλωρίδα και πανίδα (π.χ. αρκούδες, λύκοι, κ.α.) που μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο αν δε ληφθούν προληπτικά προστατευτικά μέτρα
- η εγκατάλειψη υπαίθρου, πληθυσμιακή αποδυνάμωση και μετακίνηση ενεργού πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα
- η αύξηση του γηρασμένου ανθρώπινου κεφαλαίου
- η μετανάστευση και φυγή κατοίκων, κυρίως νέων, στο εξωτερικό
- η χαμηλή παραγωγικότητα του πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα
- τα προβλήματα ιδιοκτησιακής και διαχειριστικής φύσεως με κτίσματα που επί χρόνια είναι εγκαταλειμμένα
- οι ελλειπείς υποδομές στη συντριπτική πλειονότητα των οικισμών
- η αυξημένη πιθανότητα εκδήλωσης πυρκαγιών εξαιτίας του δασικού πλούτου
- η ανυπαρξία τουριστικής πολιτικής για την περιοχή καθώς αυτή δεν αποτελεί τουριστικό προορισμό
- η δυστοκία του υφιστάμενου ανθρώπινου δυναμικού όσον αφορά την εφαρμογή ενός αναπτυξιακού και παραγωγικού μοντέλου για την περιοχή. Δεν είναι λίγοι οι κάτοικοι που ατενίζουν με απογοήτευση το μέλλον του τόπου τους.
- η επικράτηση της γειτονικής περιοχής των Πρεσπών που απορροφά το μέγιστο ενδιαφέρον των τουριστικών επιλογών.
- η προοπτική ανάπτυξης του τόπου δεν αποτελεί ζήτημα μόνο μερικών ανθρώπων ή της αυτοδιοίκησης αλλά γενικής και ευρύτερης πολιτικής βούλησης

Απειλές:

- η αδιαφορία/εγκατάλειψη (δομική τρωτότητα και κατάρρευση του κτιριακού πλούτου) και η απουσία πρωτοβουλιών για την περιοχή
- η μονομερής ανάπτυξη τουρισμού (πριμοδότηση μαζικού τουρισμού) και κατασκευών ασύμβατων με το υφιστάμενο φυσικό και δομημένο περιβάλλον
- η εποχικότητα του τουρισμού
- οι παραγωγικές διαδικασίες και η ανάπτυξη του οικιστικού και οικονομικού μοντέλου της περιοχής να υπερβούν τη φέρουσα ικανότητα του τοπικού οικοσυστήματος
- ο κίνδυνος «εξιδανικευμένου» τοπίου («νδιάνικα» χωριά ή χωριά «άγριας δύσης»), η απώλεια αυθεντικότητας του χώρου και η αποαgroτοποίηση του τοπίου
- η ασυμβατότητα χωρικής και τουριστικής πολιτικής δίχως ενσωμάτωση αρχών αειφορίας
- οι μονομερείς ενέργειες δίχως συμμετοχική διαδικασία όλων των φορέων και των κατοίκων
- οι έντονες πιέσεις για τις μελλοντικές χρήσεις γης
- η απώλεια τμήματος δασικής έκτασης για διάφορους λόγους

- ο κίνδυνος περαιτέρω περιθωριοποίησης της περιοχής και η δυσκολία προσαρμογής της στο πλαίσιο ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου που τείνει να διαμορφωθεί και επιδεικνύει μικρό ενδιαφέρον για τον άξονα Βορρά-Νότου.

Οι βασικές συνιστώσες της αναβίωσης θα διέπονται από τις αρχές της βιωσιμότητας και της αειφορικής ανάπτυξης. Κύριο μέλημα είναι η εξάλειψη της δομικής τρωτότητας, η στατική ενίσχυση και η αποκατάσταση όλων των κτισμάτων λαμβάνοντας υπόψη τις «αρχές» του υφιστάμενου φυσικού κι ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Η πρόταση αναβίωσης πρέπει να ισορροπεί ανάμεσα στις αρχές αποκατάστασης του δομημένου πλούτου και του σύγχρονου αρχιτεκτονικού περιβαλλοντικού σχεδιασμού με σεβασμό στις «αξίες» της περιοχής. Χρήσιμη θεωρείται η εμπειρία από την εφαρμογή ευρωπαϊκών και διεθνών προγραμμάτων και πανεπιστημιακών/ερευνητικών φορέων.

Προτείνονται τρεις άξονες στους οποίους θα κινηθεί η στρατηγική της αναβίωσης και της ολοκληρωμένης ανάπτυξης:

1. ίδρυση διεθνούς διεπιστημονικού κέντρου μελέτης πηλού και ωμοπλινθόκτιστων κατασκευών με έδρα ένα από τα χωριά της περιοχής (π.χ. τον εγκαταλελειμμένο Άνω Κρασιώνα).⁴⁴ Το κέντρο θα συνεπικουρούν κτίσματα, όπως βιβλιοθήκη, εργαστήρια, ξενώνες για το ερευνητικό προσωπικό, τους καθηγητές, τους φοιτητές, μικρή λαογραφική συλλογή, μουσείο ιστορίας της πλίνθου το οποίο θα λειτουργεί σε συνεργασία με το υπάρχον μουσείο στο σπίτι όπου σκοτώθηκε ο Π. Μελάς στο ομώνυμο χωριό, κ.α. Σκοπός του κέντρου θα είναι η μελέτη των παλαιών κατασκευαστικών μεθόδων και η αξιοποίηση των νέων δεδομένων που αφορούν τον πηλό και τις ωμοπλίνθους.⁴⁵ Ανάλογα κέντρα στο εξωτερικό αναφέρονται το Daw'an Mud Brick Architecture Foundation στην Υεμένη (2007) και το Craterre (1979) στη Γαλλία, το Auroville Earth Institute (1989) στην Ινδία, κ.α. με κύρια δράση των περισσότερων από αυτά την προώθηση του πολιτιστικού πλούτου, τη διατήρηση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, των τεχνικών δόμησης και της τοπικής κληρονομιάς. Επίσης, ασχολούνται με τη διοργάνωση συνεδρίων, εκπαιδευτικών δράσεων, σεμιναρίων, εκθέσεων, ερευνητικών προγραμμάτων και αναπτύσσουν συνεργασίες με άλλα δημόσια και ιδιωτικά κέντρα απ' όλο τον κόσμο.
2. επανακατοίκηση των οικισμών από κατοίκους που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες του κέντρου μελέτης και θα ενισχύσουν με άλλες εργασίες το μικρό εργατικό δυναμικό της περιοχής, δεδομένου ότι το δημογραφικό πρόβλημα είναι έντονο και η πληθυσμιακή απογύμνωση αγγίζει τα όρια της ερημοποίησης.⁴⁶
3. ήπια τουριστική αξιοποίηση των οικισμών και αναδιάρθρωση της παραγωγικής τους βάσης.

Οι βασικές αρχές που διέπουν την παρούσα πρόταση είναι:

- η διαφύλαξη των κληρονομούμενων πολιτιστικών αξιών, της ιστορικής φυσιογνωμίας και της ιδιαιτερότητας του τόπου

44. Η πρόταση του συγγραφέα του παρόντος άρθρου αφορά ισόγειο και υπόσκαφο κτίσμα που διατηρεί την ανθρώπινη κλίμακα και έχει εννοιολογική και σχεδιαστική αναφορά στα υλικά της πλίνθου (χώμα-νερό-ήλιος).

45. Στο κέντρο θα αξιοποιούνται από ερευνητικό πανεπιστημιακό προσωπικό οι υφιστάμενες μελέτες για τη συμπεριφορά των ωμοπλίνθων και θα εξετάζονται νέες πειραματικές μέθοδοι. Ως παράδειγμα αναφέρεται η ιπτάμενη τέφρα (IT) και η ερυθρά ιλύς (EI), δύο βιομηχανικά παραπροϊόντα που παράγονται σε μεγάλες ποσότητες στον ελληνικό χώρο και βρίσκουν περιορισμένες εφαρμογές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος τους αποτίθεται στο περιβάλλον. Στα πλαίσια της διερεύνησης νέων εφαρμογών των παραπάνω υλικών στο δομικό τομέα μπορεί να υπάρξει δυνατότητα συνδυασμού ιπτάμενης τέφρας και ερυθράς ιλύος για την παρασκευή δομικών ωμοπλίνθων. Βλ. Αναστασίου Ε.-Παπαγιάννη Ι.-Αρβανίτης Μ., εισήγηση «Παραγωγή ωμοπλίνθων με τη χρήση ιπτάμενης τέφρας και ερυθράς ιλύος», 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Αξιοποίηση Παραπροϊόντων στη Δόμηση, ΕΒΙΠΑΡ, Θεσσαλονίκη, 24-35 Σεπτεμβρίου 2012.

46. Η ενεργοποίηση των ηλικιωμένων, αλλά κι αυτών που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, για να συντηρήσουν και να κατοικήσουν τα παλαιά σπίτια, έστω και εποχιακά, ανακόπτει τον αφανισμό. Απαιτείται αναβίωση, όχι μόνο εποχική, αλλά ολοκληρωμένη και βιώσιμη.

- η ένταξη της νέας αρχιτεκτονικής αντίληψης στον παραδοσιακό ιστό δίχως τη δημιουργία σύγχυσης μεταξύ παλαιού και νέου και η διατήρηση της κλίμακας των οικισμών σε μια νέα εμπλουτισμένη ταυτότητα του τόπου⁴⁷
- η επαναφορά των υφιστάμενων κτισμάτων σε λειτουργική κατάσταση και στατική ενίσχυση του δομικού τους συστήματος με την αποκατάσταση όσων διαθέτουν αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και με αναγκαίες μετατροπές, κατόπιν μελέτης, που επιβάλλει ο σύγχρονος τρόπος ζωής
- ο εκσυγχρονισμός του πρωτογενούς τομέα και η αναδιάρθρωση της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής⁴⁸

Το τουριστικό απόθεμα των Κορεστειών είναι υψηλό αλλά η θεώρηση για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του τόπου δεν μπορεί να βασίζεται μονομερώς και αποκλειστικά σ' αυτό, λαμβάνοντας υπόψη ότι συχνά η τουριστική κίνηση χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα. Σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει η αξιοποίηση της παραγωγικής δομής της τοπικής οικονομίας και επιχειρηματικότητας του πληθυσμού με την ανασυγκρότηση της τοπικής υπαίθρου και την ήπια διαχείριση του τοπίου της περιοχής.⁴⁹ Η αναζωογόνηση της περιοχής επιτυγχάνεται με την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης σε συνδυασμό με την προστασία και ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων.

Προκειμένου να προβληθεί το ιστορικό παρελθόν της περιοχής ιδιαίτερα θετικό πρόσημο θα είχε η ανάδειξη των οχυρωματικών έργων και φρουριών της αρχαιότητας και η προβολή του ιστορικού παρελθόντος της περιοχής σε όλες τις ιστορικές περιόδους (αρχαιότητα, νεώτερη ιστορία) δεδομένου ότι τα Κορέστεια αποτέλεσαν το πεδίο δράσης των γεγονότων του μακεδονικού αγώνα και του εμφύλιου πολέμου. Προτείνεται, επίσης, η διαμόρφωση δικτύου πεζοπορικών και ποδηλατικών διαδρομών που θα συνδέουν σημεία φυσικού, αρχαιολογικού, πολιτιστικού και ιστορικού ενδιαφέροντος (π.χ. μεταβυζαντινούς ναούς, μονή Προφ. Ηλία Μελά, υδρόμυλο στο Μαυρόκαμπο, χαρακτηριστικά σημεία στην πορεία των τριών περιόδων Παύλου Μελά, διαδρομές μακεδονομάχων αγωνιστών, ανταρτικών σωμάτων, σημεία μαχών, κ.α.).

Ο χαρακτηρισμός των οικισμών ως διατηρητέων και της περιοχής ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους είναι απαραίτητος με τη ταυτόχρονη θέσπιση περιοριστικών όρων δόμησης και την απαγόρευση μη επιθυμητών χρήσεων. Το πολιτιστικό κεφάλαιο μπορεί να γίνει πόρος και να δημιουργεί εισόδημα τονίζοντας την αναπτυξιακή διάσταση που μπορεί να έχει η αποκατάσταση. Δεν είναι ουτοπική η διαμόρφωση μιας νέας νοοτροπίας η οποία θα αποδίδει αξία στην παράδοση, θα σέβεται τον πολιτισμό, την ταυτότητα του τόπου και θα καθιστά τον κάτοικο και τον επισκέπτη συμμετέχο της παράδοσης και του πολιτισμού της περιοχής αυτής.

Ελκυστικά θεωρούνται τα οικονομικά κίνητρα που αφορούν τις δανειοδοτήσεις επισκευών, τις επιδοτήσεις του επιτοκίου χορηγήσεων, τη μεταφορά του συντελεστή δόμησης, τις φορολογικές ελαφρύνσεις, τις χρηματοδοτήσεις μέσω προγραμμάτων (δημοσίων επενδύσεων, περιφερειακών, επιχειρησιακών προγραμμάτων, ΕΣΠΑ, κ.λπ.), παροχή δωρεάν

47. Η περιβαλλοντική και η αισθητική εκπαιδευτική αγωγή με προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, που αφορούν τον πηλό και όχι μόνο, για παιδιά και ενήλικες θα βοηθήσει τους σκοπούς του προτεινόμενου διεπιστημονικού κέντρου. Επίσης, πιθανές κατασκηνωτικές δραστηριότητες επιδρούν με θετικό πρόσημο στη γνωριμία με τη φυσιολογία του τόπου.

48. Η αγροτική ανάπτυξη στην Ελλάδα, παρότι είναι κατά κύριο λόγο ορεινή χώρα, δεν ήταν στην πρώτη προτεραιότητα υποστήριξης της εντατικής γεωργίας και υπήρξαν τομεακές και περιφερειακές ανισότητες. Για περισσότερα ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τις προοπτικές ανάπτυξης και απασχόλησης βλ. Λουλούδης Λ, Βλάχος Γ, κ.α., «Η τοπική δυναμική επιβίωσης στις ελληνικές ορεινές περιοχές», στο *Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές*, επιμ. Σπιλάνης Ι, Ιωσηφίσης Θ., Κίζος Α., Gutenberg, Αθήνα, 2004, σ. 243.

49. Ο μετασχηματισμός της ελληνικής υπαίθρου ενδέχεται να βρίσκεται στην ανάλυση του συσχετισμού των νέων κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνονται στην ύπαιθρο, οι οποίες συχνά ευαισθητοποιούνται για τοπικά θέματα, όπως διατροφή, ποιότητα ζωής, υγιεινή διατροφή, περιβάλλον, κ.α. βλ. Παπαδόπουλος Α., «Όψεις της κοινωνικής διαφοροποίησης στην ελληνική ύπαιθρο: οικογενειακή γεωργία, στρατηγικές, μετανάστες και ευελιξία», στο *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρας. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου*, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σσ. 217-234.

υποδομών, εκπόνηση των μελετών επισκευής και αποκατάστασης διατηρητέων δωρεάν από τις αρμόδιες Υπηρεσίες, κάλυψη της αξίας επισκευής του διατηρητέου με μακροχρόνιο άτοκο δάνειο, δανειοδότηση για αγορά διατηρητέων με χρήση κατοικίας και ανάπλαση στους οικισμούς χωρίς την οικονομική επιβάρυνση των ιδιοκτητών.

Η ελκυστικότητα μέχρι πρότινος του αστικού τρόπου ζωής και η «αποαγροτικοποίηση» της υπαίθρου επηρέασε πληθυσμιακά και κοινωνικά την περιοχή. Στον αντίποδα της αναζήτησης του πλασματικού αστικού παράδεισου, διαφαίνεται η επιστροφή των νέων στην ορεινή αυτή περιοχή. Η ενεργή παρουσία των νέων στις ορεινές κοινωνίες, η απομυθοποιημένη πλέον επαφή με τα αστικά κέντρα, η συνειδητοποίηση της σπανιότητας και ευθραυστότητας του πολιτισμικού, οικοδομικού και φυσικού πλούτου αποτελούν τις ελπιδοφόρες παραμέτρους για την αειφόρο διαχείριση της ορεινής αυτής περιοχής.

Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη με τη διαχείριση «τουριστικών πόρων», όπως τοπίο, βιοποικιλότητα, τοπική ταυτότητα, μνημεία δεν πρέπει να δημιουργήσει αλλοίωση του περιβάλλοντος και θα συνεισφέρει στη διατήρηση του υφιστάμενου τοπίου και, ει δυνατό, στην αισθητική του βελτίωση.

Συμπεράσματα

Η διερεύνηση του ιστορικού παρελθόντος της ορεινής περιοχής των Κορεστέων με άγνωστα αρχαιολογικά κατάλοιπα, πλούσιο φυσικό περιβάλλον και μοναδικό μνημειακό-αρχιτεκτονικό και πολιτιστικό πλούτο αποδεικνύεται αναγκαία προκειμένου να εξεταστούν οι δυνατότητες ανάπτυξής της. Έχοντας ως βάση τα παραπάνω δεδομένα και σκέψεις θεωρείται απαραίτητος ο έλεγχος των επιπτώσεων στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον κάθε δραστηριότητας στην περιοχή και η συγκρότηση ενός μακροπρόθεσμου διαχειριστικού σχεδίου εφαρμογής πολυτομεακών πολιτικών για την αειφορική ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Κορεστέων. Σημαντική είναι η ολιστική θεώρηση της ανάπτυξης του τόπου αυτού που θα εδράζεται στο υφιστάμενο πλούσιο φυσικό και δομημένο περιβάλλον του και θα περιλαμβάνει δύο ισότιμες συνιστώσες την τουριστική αξιοποίηση και την αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης παράλληλα με την ίδρυση του διεπιστημονικού κέντρου μελέτης πηλού και ωμοπλινθόκτιστων κατασκευών με υπερτοπική και διεθνή εμβέλεια. Ζήτημα αποτελεί η διατήρηση της αυθεντικότητας του περιβάλλοντος και η συνετή και ορθολογική διαχείριση των πόρων. Τονίζεται η παράλληλη πολυτομεακή δράση κι όχι η μονοδιάστατη ανάπτυξη αποκλειστικά ή δίνοντας βάρος σε μια κατεύθυνση κάτι που θα αλλοίωνε τη σύνθεση του ισχνού ανθρώπινου εργατικού δυναμικού. Η ενεργοποίηση κι ενδυνάμωση μιας ολοκληρωμένης πρότασης είναι, όμως, ως ένα βαθμό, και ζήτημα πολιτικής βούλησης.

Η πολιτεία, οι τοπικές αρχές, η αυτοδιοίκηση, οι επιστημονικοί σύλλογοι και τα επιμελητήρια οφείλουν να επιδείξουν την προσήκουσα διάθεση και να συμβάλλουν στη διάσωση της υλικής και άυλης αξίας που κυφορείται στον τόπο αυτό στον οποίο η ταπεινή μεγαλοπρέπεια των ανθρώπινων δημιουργημάτων σε μια περιοχή με σημαντικό ιστορικό υπόβαθρο αξίζει να διασωθεί και ν' αναδειχτεί σε ευρεία κλίμακα.

Βιβλιογραφία

- Βαρσαμίδης Α., «Αγιογραφία Ανασελίτσας Κοζάνης (1788-1935)», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας*, τόμος Ζ', 1988, σ. 125-148.
- Δημητριάδης Ε. Π., «Η αναγέννηση των οικισμών του Ελληνικού χώρου κατά την όψιμη Τουρκοκρατία», *Αρχαιολογία* 65, 1997, σσ. 22-30.
- Δημητριάδης Β., «*Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1973, σσ. 161-184.
- Δήμιτσας Γ. Μ., «*Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας αρχαίας πηγάς και τα νεώτερα βοηθήματα*», τεύχος β', ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 68-164.

- Δρακοπούλου Ε., «*Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12^{ος}-16^{ος} αιω.) Ιστορία-Τέχνη-Επιγραφές*», προλ. Μανόλη Χατζηδάκη, Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα, 1997, σ. 13.
- Κεραμόπουλος Α., «*Ανασκαφαί καί ἔρευναι εν τῇ Ἐνω Μακεδονία*», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1932, σ. 94.
- Λουλούδης Λ, Βλάχος Γ, κ.α., «*Η τοπική δυναμική επιβίωσης στις ελληνικές ορεινές περιοχές*», στο *Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές*, επιμ. Σπιλάνης Ι., Ιωσηφίδης Θ., Κίζος Α., Gutenberg, Αθήνα, 2004, σ. 243.
- Μαζαράκης Αινιάν Α., «*Αρχιτεκτονική και κοινωνία κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους*», *Αρχαιολογία και τέχνες 112*, 2009, σ. 19.
- Μεντεσιδή-Καραμήτρου Γ., «*Βόϊον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*», τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη, 1999, σ. 57, 95-96.
- Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ε., «*Εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Φλώρινας στα τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα*», πρακτικά πανελληνίου συνεδρίου *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη-18^{ος}-20^{ος} αι.*, 20-21 Νοεμβρίου 1997, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 172-173.
- Μουτσόπουλος Ν., «*Οι «μαίστρες» της Μακεδονίας και της Θράκης*», *πρακτικά ΣΤ΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 7-10 Μαΐου 1989, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1991, σσ. 293-322.
- Μουτσόπουλος Ν., «*Oppidum Celetrum: ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς*», *Μακεδονικά 31*, 1997-98, σσ. 2-3.
- Μουτσόπουλος Ν., «*Εκκλησίες της Καστοριάς. 9^{ος}-11^{ος} αιώνας*», Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 491.
- Μουτσόπουλος Ν., *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2003, σσ. 195-198.
- Ορλάνδος Α., «*Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων*», Αθήναι: 1955-60, σσ. 65-83.
- Παϊσίδου Μ., «*Οι τοιχογραφίες του ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Ποριάς νομού Καστοριάς*», πανελλήνιο συνέδριο *Από το μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη. 18^{ος}-19^{ος} αι.*, 20-21 Νοεμβρίου 1997, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 230-232, 294.
- Παπαδόπουλος Α., «*Όψεις της κοινωνικής διαφοροποίησης στην ελληνική ύπαιθρο: οικογενειακή γεωργία, στρατηγικές, μετανάστες και ευελιξία*», στο *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου*, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σσ. 217-234.
- Πύρρος Θ., «*Τα νέα γνωρίσματα της αγροτικής αρχιτεκτονικής κατά το β΄ ήμισυ του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα στην Αλβανία*», *διεθνές συνέδριο παραδοσιακής βαλκανικής αρχιτεκτονικής*, 12-15 Οκτωβρίου 2000, Διεθνές Ινστιτούτο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βέροιας-Δήμος Βέροιας, Βέροια, 2000, σ. 138.
- Risteski L., «*Σύμβολα, μυθολογικές και θρησκευτικές έννοιες του χώρου του χωριού στους σλαβικούς λαούς των Βαλκανίων*», στο *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*, επιστημ. επιμ. Ε.Γ. Αυδίκος, Αθήνα, 2010, σσ. 209-210.
- Σαμσάρης Δ., «*Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτ. Μακεδονίας*», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 211.
- Σιάνος Χ. Λ., «*Τα Κορέστια στον μακεδονικό αγώνα*», *Αριστοτέλης 91*, 1972, σσ. 53-59.
- Σκαφίδα Ε., «*Κατασκευαστικά υλικά, τεχνική και τεχνολογία των πλίνθινων σπιτιών στη νεολιθική Θεσσαλία: μια εθνοαρχαιολογική προσέγγιση*», πρακτικά διεθνούς συνεδρίου *Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ*, 17-22 Απριλίου 1990, εκδ. Καπόν, Αθήνα, 1994, σσ. 177-188.

- Σχινάς Ν., «Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας συνταχθείσα τη εντολή του επί των στρατιωτικών Υπουργού, τεύχος β', Οδοιπορικά Μακεδονίας», Τύποις «Mesager d' Athenes», Αθήναι, 1886, σσ. 240-250.
- Τζιαφέρας Γ. «Πληθυσμιακές εξελίξεις στη Δυτική Μακεδονία», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδερφότητας*, τομ. Η', 1991, σσ. 156-158.
- Τσότσος Γ., «Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας. Το οικιστικό δίκτυο. 14^{ος}-17^{ος} αιω.», Αφοι Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2012, σσ. 115, 148, 328.

The particular monumental wealth of Korestia villages in Kastoria and the development prospects of this region

Ath. Mpalasas, PhD Candidate, Department of Architecture AUTH, Architect engineer, MSc Environmental Design of Infrastructure Works, Civil engineer (building technician)

Abstract

In Greece, mainly in the northern side of the country, until the middle of the last century there were several buildings which were structured by mudbricks. The predominance of bricks and reinforced concrete made this material "outdated". Nowadays mudbrick buildings can be found in several residential complexes of greek territory, but the only organized residential complex with buildings entirely built with mudbricks found in Korestia, which are located in the limits of Kastoria and Florina prefectures. The study of this region and its mudbrick constructions will contribute to the understanding and interpretation of the presence of such buildings in our country. Considering this creations as an evidence of construction methods, spatial choices and perception of a culture, the current picture of abandonment of several settlements seems to be consistent with the rejection of the material from which they are built. The historical background of the mountainous and isolated region, the planning and typological/morphological characteristics of the built space, the monumental wealth and the relationship of the built and natural environment will be investigated. Also, the causes of decadence and abandonment of many of these settlements and the possibilities for their revival will be examined in order to establish a framework for sustainable development.

The work aims both to research this poorly researched mountain area and also to demonstrate that these structures are of particular architectural interest and an authentic sample of human creation, upsetting the view that are worthless. Will be trying to establish the uniqueness of Korestia landscape as a reflection of their culture so that it helps to make growth conditions.

Challenge is the possibility of appeal of today's image of abandonment and desertification of some settlements and the "obsolescence" of mudbrick structures. Nowadays, however, building methods using natural materials are displayed. The peculiarity of structured wealth of the area can be turned into perspective causes for the Korestia villages. In addition, will attempt to holistic tacling of the built environment of Korestia.

All parameters which influence the life in the region will be explored taking into account its data of the area in a new dialectic between space, natural and human environment and local community, presenting proposals for the integrated development of this place. The development framework aimed at achieving worth living stimulus conditions of local communities and is based on two equal pillars: tourism/cultural recovery and productive

reconstruction of the region with parallel reorganization and strengthening of lean existing capacity through multidisciplinary actions. Legitimate concern is attracting new economically active population and services for economic, social and cultural revival while protecting the cultural heritage and tradition, combined with the preservation and proper management of natural resources.

Essentially, it will be studied as part of this work, the remarkable dwelling stock and the local heritage (rich architectural and cultural fields, mountain, forest, etc.) which can be transformed into a force that will hold their residents, will create conditions for reoccupation, productive activation and simultaneously will invigorate the sluggish attractiveness for visitors. The proposal is based on the simultaneous development of tertiary and primary sectors with the decisive role of an international interdisciplinary research center.